Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С. Пушкина

РЕСПУБЛИКА: хүн бүрү амыдыралы

КИЧЭЭНГЕЙНИ — ХҮННҮҢ ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРЫНЧЕ

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 73 (15897) ◆ 1997 чылдың июль 19, суббота ◆ Ат салган шагы 21.00. Садар өртээ 1000 рубль.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

КӨРҮП-ЛЕ ТУР БООР

Бай-Тал суурнуң артыы талазында арендатор сигенчилерге 67 гектар сиген шөлүн быжыглаан.

Ол сиген шөлүнүң ээлери Кокпалаар Кара-Донгак биле Михаил Кумбай олар чыл санында багай эвес дүжүттү ап келгеннер.

Бо чылын часкы суггарылганы эки чорутканындан сиген шөлүнүң дүжүдү эки үнүп орган. Ооң кырындан алды айда чагган чаъс база элээн дузалаан, ийи дугаар суггарылганы база шынарлыг кылдыр чоруткан.

Ам үнүп орган сигенни суурнуң хууда малы чип, сигенниң өзүлдезинге улуг кораралды чедирип турары дыка-ла хомуданчыг-дыр. Кажан сиген кезип турда көөр болзуңарза, ол шөлде машина-балгаттыг кижилер дыка хөй болур. Оларныц чогум кайнаар сөөртүп турары билдинмес. Бир көөрге, шөлде сиген арыг тас кыдыр арлы берген турар. Ам оон эки шынарлыг сиген алыры чогенчиг деп Кокпалаар Кара-Донгак хомудап чугаалаар кижи болду. Шынапла, ол шөлдүң өзүп орар сигенин хууда чоннуң малы эртен, кежээ саза базып, чип туруп берген. Суму чагыргазы көрүп-ле тур боор.

Кац-оол ДЕЛГЕР.

Кижи, ооң социал камгалалы

ДУЗАЛААРЫ— УЛУГ БУЯН

Россияда болгаш Тывадаа социал байдалы-биле эңне куду деңнелде камгалалдыг хамаатылар — ол дээрге инвалидтер. Ынчангаш инвалидтерниң Кызыл хоорай политителинин баштаар ченнинг даргазы А. Десяткинин «Инвалидтерниң социал камгалалы» деп рубриканың адаа-биле «Харыылап көрүңер: канчап чурттаар бис?» деп эгелиг үүлү 1997 чылдың июнь 12-де «Шын» солунга парлаттынганы таварылга эвес. Кызыл хоорайда инвалидтерни «Такси» деп дүрүм чок ёзу-биле эрге алган хуу чолаачылар болгаш пассажирлер автобудурүлгезинин удуртукчузу дээрги Тутатчиков автобустардан үндүр октап эгелээнин автор бодунун үүлүнге киленнээшкин-биле бижээн. А ол ышкаш харылзаа черлериниң дайын киржикчилеринден, инвалидтериниң телефон ажыглааны дёзш төлевирни үүс хуу кылдыр ап, хоойлуну күүсетпейн турарын А. Десяткин шыңгыы шүүмчүлээн.

Ынчаарга Кызыл хоорайда инвалидтерниң социал камгалалының дугайында айтырыгны Тыва Республиканың Чазак Баштыңының социал политика талазы-биле оралакчызы А. И. Счурнун секретариадынга бо чылдың июнь 27-де тодаргай чугаалажып көрген болгаш боттуг хемчегларни ап чорударын айыткан. Чоннуң социал камгалалының Кызыл хоорай эргелелинин начальниги Б. А. Түгүр-оолдун илеткелин ол хуралга дыннаан. Инвалид кижилер боттарының штамп кактынган шынзылгалары-биле хоорайда кандыг-даа автобустарга халас олурар эргелиг. Олар хоорайлар аразынга чоруурда, чылда баар, кээри 50 хуу чиигелдериг талоннарны социал камгалал органнарындан алыр. Ала чурттун Улуг дайынының киржикчизи Т. Х. Таржаанның аалының ишти К. Б. Таржаадан телефон ажыглааны дёзш үүс хуу төлевирни албан-биле ап турар деп хомудал база бар...

Инвалидтерниң социал камгалалының айтырыгларын Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш чоннуң социал хөгжүлдезинин яамызы оон хамаарышкан килдизин болдунар-ла шаа-биле шиитпирлеп келген болгаш шиитпирлеп турар. Ынчаарга угаан-бодалдың нервининн хоочурап аараан инвалидтерниң социал камгалалының айтырыы бистиң кичээнгейивистин төвүнде туруп турар. Бай-Сөөттүң интернат-бажыңынга 100 инвалидтер турган. Ук бажыңнын одалга системазы доңган үржүүнда, ону 1994 чылдын декабрь 31-де хаап каапкан. Ынчангаш берге байдал тургустунган. Ам канчаар боор, аарыг-аржык инвалид кижилерни Буреннин интернат-бажыңынга сынмаалаштыр шилчидер үжүрга таварылыкан бис. Каа-Хем кожуунунун Аныйган суурунда ол бажыңнын инвалидтериниң саны 360 чедип туруу. Бир кижинин норма ёзугаар чурттаар шөлү 7,2 дөрбелчин метр турда, ынчаарда 3,5 кылдыр кызырылган. Бюджеттин акшаландырышкыны чедишпес болган үржүүнда, инвалидтерниң аъш-чем, идик-хеп болган эм хандырылгазының кошкай бергенин ажыт-чажыт чокка демдеглээр апаар. Чижээ, интернат-бажыңнарны хандырары-биле бадыттынган смета ёзугаар чарыгдалары 1994 чылда 83,9 хуу, 1996 чылда — 44 хуу, а бо чылдың эрткен беш айларында — 49 хуу күүсеттинген. Акша-хөрөңгилерни колдуунда эргежок чугула үүлдерге, биргей эзелчегде аъш-чемге, эм аймаанга, ажыл төлевиринге чарыгдап турар.

Бүреннин интернат-бажыңынга өскээн турган туберкулез аарыгны шеглээр талазы-биле хемчеглер алдынган. Ол сорулгага Тыва Республиканың Чазаа 100 миллион рубльди тускайлап берген. От акша-хөрөңгилерни колдуунда эм аймчан, аъш чемни садарынга чарыгдаан. Ындыг-даа болза, ол интернат-бажыңны акша-хөрөңги-биле хандырары ам-даа берге байдалдыг. Ында амгы үеде 260 кижи бар. Оларның үүгле чаңгыс хүнде чеминге бөзин 2,5 миллион рубль негеттинин турар.

Акша-хөрөңгинин чедишпес үржүүнда улуг бергелер турза-даа Бүреннин интернат-бажыңынга ажылдакчылары болдунар-ла аргаларны ажыглап келген. Чижээ, интернат-бажыңның ажыглалында инектерни саанчылар саап, сүт-биле инвалидтерни четчир кылдыр хандырып турары өөрүнчүг. Аарыг-аржык инвалидтерни ажаарынга ында санитаркалар Рада Салчак, Аяна Чочу, Алимаа Тюлюш болгаш өскелер-даа кызымак ажылдап турарын демдеглээр бодаан мен. Бо санитаркаларны Кызылдың эмчи училищезинге өөредип сорулга-биле чугааны ук училищенин директориязы-биле ам-даа үеде кылып турар. Эмчи училищези-биле керээни чаварыг чоокку үеде чедип алдычар дээрзинге бүзүрээр мен.

Бүреннин Авыйган суурда интернат-бажыңынын бир-нарын айтырыы — ол дээрге, ында улуг эмчиниң чок болуп турары-дыр. Авыйган суурга чурттаары ажылдаары таарымчалыг: мал-маганны, хаван даганы аңна-тудуп, кандыг-даа хуулдерни тагып ап болуп. Чайгы үеде кат-чимис, күзүн тоорук мырыңай чаныда. Улуг эмчиниң чурттаар бажыңы база бар. Ол интернат-бажыңга эмчи болуруп, күзээнчер Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш чоннуң социал хөгжүлдезинин яамызынга оон хамаарышкан килдизинге келирин азы дараазында телефоннарны дамчыштыр харылзааны тударын үлүү-биле дилеп тур бис: 3-52-02, 2-43-91.

Республиканың бүгү чоннудан, кожууннар, хоорайлар, сумулар чагыргаларындан, күш-ажылчы коллективтерден база бир улуг дилээвис бар. Үүл дээрге, Кызыл хоорайда өөренип турар студентилерге оларның адаиеллери төрелдери кожуун, сумулар, чагыргалары кээ аъш-чем, акша-төгерик ийик-хеп-биле дузалап турар чаагай чанчыл бар болгай. Рынокту бо нарын үеринде чылда оода-ла чаңгыс катап Бүреннин инвалидтер, бажынынга оларның төрелдери, эш-өөрү, чоок кижилери, кожууннар, хоорайлар, сумулар чагыргалары ол кижилерниң инвалид болур мурнунда ажылдап чораан күш-ажылчы коллективтерни келир болза, кайгамчык буянныг ачы-дуза чедирилгези болур ийик. Шак ындыг деткимче болза үүгле материалдыг эвес, харын аарыг-аржык, кыраан кижилерниң сагыш-сеткилинге дыка өөрүнчүг болур. Кижи болгаш оон социал камгалалы кайда-даа кичээнгейниң төвүнде турар болгай. Инвалид кижилер дугайында сагыш салыышкын — ол дээрге, кайгамчык улуг буян-дыр.

Розалия ЕНАА.

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш чоннуң социал хөгжүлде яамызының хоочуннар болгаш инвалидтер хереклериниң талазы-биле килдис начальниги.

«Тыва даг-дүгү» комбинат: ХАГДЫНЫП КААР БЕ АЗЫ БУТ КЫРЫНГА КАТАП ТУРУП КЭЭР БЕ?

4. «Үүже» чедир бустунмаан

Эртемденнериң шинчилеп каанын езугаар алырга, Кара-Дашта даг-дүгүнүң курлавыры 6 миллион тонна хире бар боор турар. Амгы хүннерге чедир Тываның азбесчилери шак ол байлак, улуг «үүженин» үүгле чартыын бускан. Даг-дүгүн бүдүрүп үндүрери 1963 чылда эгелээнин немей чугаалаалыңар. Кара угаан-биле бодап көөрге, даг-дүгүнүң курлавыры ам-даа 30-40 чылдар дургузында комбинаттың ажылдаарынга четчир. А бир эвес азбестин бүдүнбүрүн даглар кылдыр төккен артынчыларын база катап болбаазырадып, арыглаар болза, бо бүдүрүгениң назы-хары оон-даа улгадыр ийик. Шак ындыг стратегтиг улуг үжүр-дузалыг казымад байлакты казып тыварын, арыглаан бүдүрөрин уламчылаар дизе, айтырыг чайгаар тодаргайы-биле тургустунуп кээр — «Тыва даг-дүгү» комбинат элекке хагдынмайн, ажылдаар ужуррлуг. А херек кырында байдад мында кончуг нарын, берге апарганын мооң мурнунда чугаалаалывыс. Бууреашкындан, сац-хөө кризизинден кандыг арга-биле ушкылдыр бериптер акша, шынап-ла, чок чүве болганда, хөй акша-мөңгүн «долгап» турар, бай-шыырак банкылардан чээли аптарының аргаларын дилезе эки ышкаш. Чээли алырда, ук комбинатта долаага салыптар өнчүхөрөңги амдыызында четчир болгай.

Үште, улуг чарыгдалдардан хосталыр дизе, бөлүүн рудалардан даг-дүгү арыглаар цехти катап ажылдаткан ажыы чок, рудник биле дузалал транспорт цегин каткаш, артык аппаратчыларны кызырар, черле ынчаш, хос, күруг черге ажылдап турар артык чүү бардыр — догерезин түр када тургусканы дээре.

Дөртте, комбинаттың даштыыртан удуртур хуусаазының дургузунда азы 18 ай иштинде ажыл төлевириниң талазы-биле судтуң хүлээп алган шиитпириниң күүселдезин узадырын чедип алыры эргежок чугула.

Беште, комбинатка арыг бүдүрүлге ажылын чорудар, а социал адырны хоорай чагыргазының балансызынче шилчидип бээрин үе негеп келген.

Алдыда, комбинаттың ажылчыннарының, Ак-Довурактың чурттакчы чонунуң ортузунга бо-ла бүгүнүң дугайында «дузу чедингир» тайылбыр ажылын чорудар херек.

Оон ыңай комбинатта кандыг-даа нарын чагыгларны кылып болур станоктарны, өске-даа дериг-херекселдерни тургускан септелге-механиктиг цехти (СМЦ) долу күчүзү-биле ажылдаткаш, барыын кожууннарда чурттакчы чоннуң хереглеп бараанарын бүдүргеш, садыпсаарары азы орнажылга кылыры кончуг ажыктыг ышкаш-тыр.

Түңнелинде, удуртукчуларга, тускай эртемниглерге комбинаттың ажылчыннарынга, оскелергедаа чидии-биле тургустунуп келген айтырыгны салыылынар: «Тыва даг-дүгү» комбинатты хаап кааптар бе азы канчаарыл? Даг-дүгү бүдүрерин соксатпас дизе, чүнү-чүнү кылза экил?

Василий ХОМУШКУ.

ПРЕЗИДЕНТИГЕ УЖУРАШКАН

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак ГФР-ден келген даштыкы хөрөңгүтен бөлүктериниң төлээлекчилери-биле: «Текисиль төлевилел» деп немец фирманың удуртукчулары Петер Шнайдер, Рудольф Кейзельт, К. Я. Давыденко-биле бо чылдың июль 14-те ужурашкан. Хой кежинден тон даараар фабрикага Германияның берген чээлизин ажыглаар дугайында чугаа ужуражыышкын үезинде болган. Ол төлевилелди, чээлини боттандырарынга деткимчени көргүзер дугайында бодунуң күзелин ТР-ниң Президентизи ужуражыышкын үезинде илергейлээн. Фабрикага эптээр болгаш өске-даа ажылдарны боттандырарынга Германияның киржир күзелин дээрги Шнайдер илергейлээн.

Тыва Республика девискээринге байырлал хемчеглерин эрттирерин чурумчудар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Байырлал хемчеглерин юбилейлиг хүннер-биле холбаштыр ажыл үезинде эрттирип турар фактылар-биле холбаштыр база соңгукчуларның күзелдерин барымдаалап көрбүшаан, **доктаадырым болза»**

1. Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Тыва Республиканың Дээди Хуралының база Россия Федерациязының хсойлужудулгазы-биле доктааткан күрүне байырлалдарын республиканың девискээринге эрттирер.

2. Байырлал хемчеглерин ажыл шагының үезинде чорудары хоруглуг.

3. Үндезилеттингениниң бээр 50, 75 болгаш 100 чылдарны бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның, республиканың административ-девискээр единицаларының юбилейлиг хүннери болурун доктаадыр.

4. Байырлал болгаш юбилейлиг өске хемчеглерни Тыва Республиканың Чазаа-биле дугурушканын езугаар хамаарышкан кожууннар, хоорайлар чагыргаларының шиитпирлеринге үндезилеп эрттирер.

5. Бо Чарлыктың күүселдезинге контрольду контроль эргелелинге даандырар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1997 чылдың июль 14.
№ 52. Кызыл хоорай.

Тыва АССР-ниң күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылганын органнарынга албан-дужаалдарны ээлеп турган кижилерниң күрүне пенсиязынга немелде төлевир дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга албан-дужаалдарны ээлеп чораан кижилерниң социал магадылалдарын хандырар сорулга-биле база «ССР Эвилелиниң болгаш РСФСР-ниң күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга албан-дужаалдарны ээлеп чораан кижилерниң күрүне пенсиязынга немелде төлевир дугайында» Россия Федерациязының Президентизиниң 1976 чылдың апрель 1-де № 467 Чарлыының 4 пунктузунга дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. «РСФСР-де күрүне пенсияларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунга дүүштүр Тыва АССР-ниң күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга албан-дужаалдарны ээлеп турган болгаш Россия Федерациязының девискээринде чурттаан турар кижилерниң күрүне пенсиязынга ай санында немелде төлевирни доктаадыр.

Күрүне пенсиязынга ай санында немелде төлевирни күрүне албаның стажының үргүлчүлелинден хамаарыштыр доктаадыр. Айыттынган кижилерниң ай санында акша хандырылгазының 80 хуузу кылдыр пенсияның болгаш немелде төлевиринің түңүн айтыр.

2. Айыттынган албан-дужаалдарны ээлеп турган кижилерниң күрүне пенсиязының ай санында немелде төлевирни доктаадырынга Тыва АССР-ниң күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга албан-дужаалдарның киирип келген даңзызын бадылаар.

3. Бо Чарлыктың 1 пунктузу-биле көрдүнген социал магадылалдарны, күрүне пенсияларынга ай санында немелделерге акша-хөрөңгилерни тускайлап бээрин хандырар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни Тыва Республиканың Чазаа ап чорудар.

4. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнден соңгаар күштүг болур.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1997 чылдың июль 14.
№ 46, Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың июль 14-те № 46 Чарлыы-биле бадылаан.

Айыттынган албан-дужаалдарны ээлеп турган кижилерниң ай санында күрүне пенсияларынга немелде төлевирни доктаадырынга Тыва АССР-ниң күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга албан-дужаалдарның даңзызы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары,
Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы,
Тыва АССР-ниң сайыды,
Тыва АССР-ниң Күрүне комитединиң даргазы,
Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң херектер башкарыкчызы.

Амыдыралга ажыктыг

ДЕТКИМЧЕ БОЛГУ ДЕГ

Чеден беш хар ажа дүжүп чоруур-даа болза, сеткил-чүрээ ам-даа сергек хевээр Деге Бай-ооловичиге ужуражы бергеш:

— Силерниң бо дээрбенерниң «назыны» узун-на турган боор аа, Деге Бай-оолович — деп, сонуургап айтырдым.

— Оон бээр ам таптыг-ла 47 чыл чедип тур. Ынчан 38 харлыг турган мен. Ынчуг-даа аныяк, күш-шыдал, күзел-сорук кырында турган үем-дир ийин. Кожуннун кезек аныяк тудугжу эрлери Шеминиң Хаттыг-Каът деп черге хол-биле манза дилип, тудуг материалдары чудуктар кезип, белеткеп турган бис. Үе-черге эштерим Чедээжи Ооржак, Эрестиг-оол Куулар, Доржу, Чунак Ондарлар, Чамбаадай Ооржак, Доржу Монгуш оларны хол хирээзи-биле манза дилеринге өөредип турган мен. Хол хирээзи-биле дилген манза белен сынмас, иривес-даа боор чүве. Ынчан бистиң дилип каан манзаларывыс амгы бо аптекада канчаңмаандаа — ол-ла хевээр чыдардыр.

Бир-ле хүн өөрүм оолдар-биле кедээр Хаттыг-Каъттың чоогунда лаглан хүрен өнүг калбак ийи даштар шилип алгаш, суурга эккелгеш, чазап, хоюглап, дескилеп турган, тараа тыртар дээрбе кылып алган мен. Ол үеде аныяк-даа, күштүг-даа турган-дыр мен ийин. Бо хире улуг даштарны шоодайга суккаш, чааскаан чүүктеп эккээр аан. Ам болза бо дээрбе-биле базырып кагза, ону кайын уур ийик мен.

Бо дээрбениң назыны узун дээрбе бо. Мээң Кызылда улуг уруум Галина-биле кезе чажыт эт чүве. Тайга-даа, даш-даа эмирлип, бустур болгай. Бо дээрбемни бодум бизеп, өзектеп, удур чаартып ап чоруур кижи мен. Дээрбе кылыры нарын, берге, кадыг ажылдарның бирээзи. Ус-шевер-ле кижи дээрбе кылып шыдаар болдур ийин. Кижи болганы-ла ону кыла албас. Баштай дээрбе кылырынга тааржыр даштарны шилип алыр. Оон таарыштыр хоюглаар, бистерин онгарлаар, бүдүн дашты өзек сугар кылдыр үттээр дээш ажылла хөй, Багай даштардан кылган дээрбе бустуучал, адаа, үстүнүн бистери саадавас элеп каар болгаш ангы-башка баргылаар. Даштарның шынарлыын көрүп турган кылып алган мээн бо дээрбем мынчага чедир шыдажып келгени бо-дур. Оон ыңай ээзиниң эдилээринден база кол хамааржыр.

— Эки-ле эт-тир. Кады-кожаларыңарга база дузалыгла дээрбе ыйнаан бо, Ховалыг? — деп, улаштыр айтырдым.

— Кадының камчаазы чаңгыс, кожаныц холбаазы чаңгыс — барын-чогун айтыржыр, баштак-хөглүг чугаалажыр — дижир болгай бис. Мээң дээрбемни бо чоокка-вының чурттакчылары ачылап алгаш, арбай, ак-тараазын дээрбелеп ап, амыдырап турарлар. «Чону чоорган, хөйү хөйлен» — деп үлегер чугаа бар болгай. Аргалыг-ла болза, бодунда артыкшылдыг эт-севин-даа, аъш-чемин-даа харамнаанган ажыы чок болдур ийин. Акы-дуңма чону-биле аралажып чурттааны-ла дээре-дир ийин — деп, Деге Бай-оолович байгы-ла шынын чугаалаар болду.

Шынап-ла, Деге, Бичиниеи Ховалыгларның буянныг эди — ынаныштыг дээрбезин кожуун төвү Суг-Аксы суурнуң Советская, Степная, Монгуш Байыскылап болгаш өске-даа кудумчуларның чурттакчы чону дилеп ап, ажык-дузазын көрүп турарлар. Рынок үези дижиривис ядаранган, аъш-чем өртээ талыйтыр өскен, акша-төгерик чедишпес, ашчут болган амгы шагда дээрбе күжүн ажыглап, далган дээрбелеп кылып чивеске окта-ла таарышпас.

Ынчангаш Суг-Аксының хоочун болгаш улуг назылыг чурттакчыларынга хамааржыр үстүнде Ховалыгларның дузалыг эдин эш-өөрү, кады-кожалары амыдыралга чогумчалыг ажыглап турары өөрүнчүг.

Ындыг хевирлиг тыва эдилелдерни кижи бүрүзү эдилеп ажыглап турар болза, амыдыралга улуг деткимче болгу дег-дир.

Ондар БОРАШ.
Суг-Аксы суур.

Чадаана хоорай чагыргазында

ПЛАН ЁЗУГААР

Чадаана хоорай чагыргазының социал айтырыглар талазы-биле килдизи чоннуң деткимчезинче угланган хемчеглерни база өг-бүле, нечаш айтырыгларынга хамаарышкан болгаш чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле чорудар ажыл планнарын езугаар ажылдап турар.

Хлеб өртээниң өскени-биле холбаштыр адрестиг дузаалыр хамаатыларны олдарның хууда киирген билдириишкининге үндезилээш, чурттап турар байдалын өөренип, акт тургускан. 1996 чылдың апрель айдан эгелеп, ай санында 165—190 өрегелерде 615 кижини дамзыже киирген. Аргажок, хандырылгазы кошкак 98 өг-бүлени чер болгаш тудуг үндүрүүнден хостаан. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге сайыгаан база хөмүр өртээнге 30 хуу чиигелдени берип турар.

Чоннуң социал камгалалы кошкак кезиинге адрестиг дузаны күштелдирер сорулгалыг хоорай чагыргазының чанында социал деткимче фондузу тургустунган. Оон ажыл чорудулгазы тускай планныг. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни фондунун картофелин тарып, бок үнүштер арыглаарынга хаара туткан. Айыыл-халапка таварышкан өг-бүлелерге аъш чем, идик хеп аймаа-биле дарый дузаны чедирип турар. Оон ыңай инвалид ажы-төлдүг өг-бүлелерге студентилерге чылдын-на материалдыг дузаны база чедирип келген.

Хоорайның пенсионерлер, инвалидтериниң тус-тузунда чөвүлелдерин тургузуп олар-биле сырый харылзаалыг ажылдап келген. Уруглар улуг назылыглар хүнүн, инвалидтер неделязын чыл санында эрттирип, оларны халас чемгерип, концерт, оюнтоглааларны организастап турар.

ДОКТААМАЛ ХАЙГААРАЛДА

Хөй ажы-төлдүг, хандырылгазы кошкак долу эвес бажыңның хөрээжен ээзи арагалаар инвалид ажы-төлдүг өг-бүлелерге социал паспорттарны тургузуп, учетта киирген. Ажы-төлүн өстүрүп доруктурарын болгаш кижизидилгезин сула салыпкан арагалаар чер кезиир өг-бүлелер доктаамал хайгааралда турар. Участок төлээзи, назы четпестер-биле ажылдаар инспекторлар, хоорай чагыргазының ажылдакчылары удаа-дараа рейдилерни чорудуп, төлеп чөктарны келдиртип алгаш, сайгарылганы кылып келген. Бо административтивтиг комиссия тургустунгандан бээр ам ийи чыл чеде берген.

Комиссия өг-бүле чоруулдээлериниң хамаарышкан билдириишкиннерни, арагалаар хөрээженнерни сайгарып, түңнел үндүрбээн таварылгада, судче херектерни чорудуп турар.

Арагалаар чорукка удур профилактика, неделяларын оон түңнел хуралдарын тематиктиг кежээлерни эрттирип арагачыларны эмнедип турган кадында-ла катап ижип алыр таварылга хөй. 1996 чылда 63 кижи арагадан эмнеткен. Оларның тозун ол-ла чылдын октябрь айда катап эмнээр ужурга таварышкан.

Чаш ажы-төлдүн өлүп хораарын болдурбазы-биле хоорай чагыргазы эмнелге-биле кады ажылдап, ол айтырыгларны тускай сайгарып көрүп турар. Эзириктер сергедир черже киирген назы четпестерни тускай учетка тургускан. Ынчалза-даа 1997 чылда болүглежин алгаш арагалаанының түңнелинде, үш школачы айыылхалапка таварышып, амы-тынындан чарылган.

Амырак ТУЛУШ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНДЕН БОЛГАШ ЧАЗААНДАН

Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазаа күш-ажылдың хоочуну, көскү хөй-ниити ажылдакчы, чогаалчы

Михаил Иванович
ПАХОМОВТУҢ

1997 чылдың июль 17-де 91 харлаг бар чораан мечээнин дыңнатпышаан, мечээн кижиниң төрелдериниге болгаш чоок эш-өөрүнге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларынга мергежил разрядтарын тыпсыр болгаш хевээр арттырар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың күрүүне албанының күрүне албан-дужаалдарының болүктериниң талазы-биле мергежил негелделеринге Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларының профессионал белеткелиниң деңнелиниң дүүштүрүлгезин тургузар сорулга-биле болган «Күрүне албанының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тодарадыры болза:

«Россия Федерациязының күрүне албанының үндезиннериниң дугайында» Федералдыг хоойлуда, «Күрүне албанының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунда көрдүнген мергежил разрядын Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызынга тыпсырын чогуур болүктүг күрүне албан-дужаалында ооң ажылдап турарын езугаар мергежил негелделерин барымдаалап чорудар;

Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызын күрүнениң оске органынче азы күрүненик оске албан-дужаалынче шилчидип (шилчип) турда, бо Чарлыкка дүүштүр тывысканы мергежил разряды аңаа хевээр артар;

Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызын күрүненик оске органынче шилчидип (шилчип) турда; аңаа тывысканы улуг дужаал азы дипломаттыг ат-дужаал база күрүне албан-дужаалында ажылының талазы-биле чогуур мергежил разрядын тывыскыже чедир ол дээш көрдүнген төлелгелер рубль-биле бо Чарлыкта доктаатканн чурум езугаар артар.

2. Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларынга мергежил разрядтарын тыпсырының болгаш хевээр арттырарының чурумунуң дугайында капсырылгалыг Дүрүмнү бадылаар.

3. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш оларның аппараттарының, Тыва Республиканың Конституциязынга дүүштүр тургустунган оске-даа күрүне органнарының удуртукчулары:

Тыва Республиканың оң органнарда ажылдап турар күрүне албан-хаакчыларынга кол, улуг болгаш биче күрүне албан-дужаалдарын (дараалаштыр 3,2 болгаш 1-ги болүк), Тыва Республиканың чөвүлекчизиниң 1, 2 азы 3 чергениң, күрүне албаныың чөвүлекчизиниң 1, 2 азы 3 чергениң, күрүне албаныың референтизиниң 1, 2 азы 3 чергениң мергежил разрядтарын тыпсыр;

Тыва Республиканың ол органнарында дээди болган кол күрүне албан-дужаалдарын (дараалаштыр 5-ки болган 4-кү болүк) ээлеп турар күрүне албан-хаакчыларынга Тыва Республиканың 1, 2 азы 3 чергениң чиңгине күрүне чөвүлекчизиниң болган Тыва Республиканың 1, 2 азы 3 чергениң күрүне чөвүлекчизиниң мергежил разрядтарын тыпсыр дугайында саналдарны киирер.

4. Бо Чарлык албан езузу-биле парлаан хүүндел эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1997 чылдың июль 14, № 50, Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың нюль 14-те № 50 Президентизиниң 1997 чылдың Чарлыы-биле бадылаан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮРҮНЕ АЛБАН-ХААКЧЫЛАРЫНГА МЕРГЕЖИЛ РАЗРЯДТАРЫН ТЫПСЫРЫНЫҢ БОЛГАШ ХЕВЭЭР АРТТЫРАРЫНЫҢ ЧУРУМУНУҢ ДУГАЙЫНДА

Д Ү Р Ү М

1. Бо Дүрүм болза Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларынга, бир эвес оларга ону доктаатпаан болза, мергежил разрядтарын тыпсырының, а ол ышкаш мергежил разрядтарын хевээр арттырарының чурумун тодарадып турар.

2. Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларынга мергежил разрядтарын тыпсырын Федералдыг хоойлуда болгаш Россия Федерациязының база Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг эрге-хоойлулар актыларында доктааткан профессионал өөредилге, күрүне албанынга стажының, тускай эртеминиң талазы-биле ажылга стажының база дужулгазының талазы-биле, чогуур болүктүн күрүне албан-дужаалында ажылының талазы-биле албан-дужаал хүлээлгелериң күүседиринге хамаарыштыр Россия Федерациязының Конституциязын, федералдыг хоойлуларны, Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлулар актыларын, Тыва Республиканың Конституциязын болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг эрге-хоойлулар актыларын биллириниң талазы-биле мергежил негелделеринге дүүштүр чорудар.

3. Тыва Республиканың чогуур болүктүн күрүне албан-дужаалдарында күрүне албан-хаакчыларынга дараазында мергежил разрядтарын тыпсыр:

дээди күрүне албан-дужаалдары (5-ки болүк) — Тыва Республиканың 1, 2 азы 3 чергениң чиңгине күрүне чөвүлекчизи;

күрүненик кол албан-дужаалдары (4-кү болүк) — Тыва Республиканың 1, 2 азы 3 чергениң күрүне чөвүлекчизи;

Күрүненик башкарыкчы албан-дужаалдары (3-кү болүк) — Тыва Республиканың 1, 2 азы 3 чергениң чөвүлекчизи;

күрүненик улуг албан-дужаалдары (2-ги болүк) — күрүне албанының 1, 2 азы 3 чергениң чөвүлекчизи;

күрүненик биче албан-дужаалдары (1-ги болүк) — күрүне албанының 1, 2 азы 3 чергениң референтизи.

4. Мергежил разрядтарын Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларынга дараазында чурум езугаар:

Тыва Республиканың 1, 2 болгаш 3 чергениң чиңгине күрүне чөвүлекчизинге, Тыва Республиканың 1, 2 болгаш 3 чергениң күрүне чөвүлекчизинге — Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының чогуур удуртукчузунуң азы ооң аппарадының, Тыва Республиканың Конституциязынга дүүштүр тургустунган өске-даа күрүне органының (моон ынай— күрүне органы дээр) киирген езугаар Тыва Республиканың Президентизи;

Тыва Республиканың 1, 2 болгаш 3 чергениң чөвүлекчизинге, күрүне албанының 1, 2 болгаш 3 чергениң референтизинге — Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлулар актыларынга дүүштүр күрүне органының удуртукчузу тыпсыр.

5. Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларынга ээлчеглиг мергежил разрядтарын тыпсырын күрүненик мергежил шылгалдазын азы аттестация түңнелдерин барымдаалап чорудар.

Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызы аңаа ээлчеглиг мергежил разрядын тыпсыр дугайында инициативаны үндүрер эргелиг. Бо таварылгада мергежил разрядын тыпсырын аттестация азы күрүненик конкурс комиссиязының чорудары мергежил талазы-биле күрүне шылгалдазының түңнелдерин барымдаалап чорудар, ынчалзажок Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызын дараазында күрүненик өске албан-дужаалынче шилчитпес.

6. Күрүне органының удуртукчузу Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларынга шаңнал-мактал кылдыр күрүненик мергежил талазы-биле күрүне шылгалдазын дужааттырбайн азы аттестацияны эрттирбейн күрүне албанын эрттирип турган, онзагай шылгаралы дээш, аңаа Тыва Республиканың 1, 2 азы 3 чергениң чиңгине күрүне чөвүлекчизиниң азы Тыва Республиканың 1,2 азы 3 чергениң күрүне чөвүлекчизиниң ээлчеглиг мергежил разрядын тыпсыр дугайында дилегни киирип болур болгаш Тыва Республиканың Президентизиниң чанында Күрүне албанының айтырыгларының талазы-биле чөвүлелче чогуур саналды киирер эргелиг. Күрүне органының удуртукчузу ол ышкаш Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызынга Тыва Республиканың 1,2 азы 3 чергениң чөвүлекчизиниң, күрүне албанының 1,2 азы 3 чергениң чөвүлекчизиниң азы күрүне албанының 1,2 азы 3 чергениң референтизиниң ээлчеглиг мергежил разрядын тыпсыр эргелиг.

7. Бо Чарлыкты күштүг болдуруп киирерге чедир Тыва Республиканың чогуур болүүнүң күрүне албан-дужаалында ажылдап турар күрүне албан-хаакчызынга мергежил разрядын тыпсырын бо Дүрүмнүң 4 пунктузунда көрдүнген чурум езугаар мергежил талазы-биле күрүне шылгалдазын тутурбайн азы аттестация эрттирбейн чорудар.

8. Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызынга мергежил разрядын тывысканының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың Президентизиниң актызын азы күрүне органының удуртукчузунуң дужаалын (айтыышкын азы өске-даа акт) езугаар кылыр. Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызының күш-ажыл дептеринге болгаш хууда херээнге чогуур демдеглелди киирер.

Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызынга мергежил разрядын тывыскан хүүндөн эгелээш, мергежил разряды дээш албан-дужаал шалыңынга немелдени Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлулар актыларында көрдүнген чурум болгаш хемчээлдер езугаар аңаа доктаадыр.

Тыва Республиканың күрүне албаны дүшкенде, Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызынга тывыскан мергежил разряды хевээр артар.

9. Мергежил разрядтарын тывсырының болгаш хевээр арттырарының чуруму-биле холбашкан айтырыгларны чогуур күрүне албаны ооң бүрүн эргелеринге дүүштүр азы судка көөр.

Михаил Иванович ПАХОМОВ

Күш-ажылдың хоочуну, партия болгаш совет ажылдарын хөй чылдарда кылып чораан, Тывага чаартылгаларның идепкейлиг киржиктиг, Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Кызыл хоорайның болгаш Кур-Чер суурнуң хүндүлүг хамаатызы Михаил Иванович Пахомов 1997 чылдың июль 17-де 91 харлап бар чораан назынында мөчээн.

М. И. Пахомов 1906 чылдың декабрь 5-те Алтай крайның Сентелек суурунга төрүттүнген.

Ооң адазы делегейниң бирги дайынының киржиктизи болгаш С. К. Кочетовтуң партизан отрядының дайынчызы болуп турган, 1921 чылда ак гвардейжилерге удур Тарлашкын тулчуушкунунга өлген. М. И. Пахомов болза адазының салдары-биле Тывага революстуг болуушкуннарга аныяанда-ла киржип эгелээн.

Комсомол үүрүнүң секретары тургаш, онза даалгалыг отрядтың (ОДО-нуң) дайынчызы болбушаан, Хемчикке Таңдыга, Улуг-Хемге үймээннерни базарынга киришкен.

М. И. Пахомов 1927 чылдан бээр хереглеп кооперациязының шугумунга ажылдаан. Ооң дараазында чылдарда Чал-Кежигте болгаш Кызыл хоорайга совет хамаатыларның комитединиң даргазы, ССРЭ-ниң ТАР-да Бүрүн эргелиг төлээ чериниң ажылдакчызы болуп чораан. 1940 чылдан 1947 чылга чедир «Тувинская правда» солуннуң редакциязынга ажылдавышаан, ВКП (б) ТК-ның чанында партияның дээди школазынга өөренген.

1947—1958 чылларда Михаил Иванович СЭКП Кызыл кодээ болгаш Барыын-Хемчик райкомнарының бирги секретарынга, Тываның облкүүскомунуң секретарынга соңгуттурган. М. И. Пахомов СЭКП Тыва обкомунуң партия комиссиязын 12 чыл дургузунда удуртуп келген. 1971 чылда хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

М. И. Пахомов бодунуң узун назынын ак сеткилдиг чурттап эрттирген болгаш могаг-шылаг чокка ажылдап чораан. Аңаа даандыргган кандыг-даа ажыл-херекти ол бедик мергежилдиг болгаш харыысалгалыг езузиле кылып келген. Тыва дылды болгаш республиканың үндезин чонунуң амыдыралын эки билир Михаил Иванович араттарның бедик хүндүткелин чедип алган.

Чечен чогаалдарны ол аныяк чылдарында-ла бижип эгелээн болгаш элээн каш номнарның, тоожуларның автору болган. Тываның, ооң хөй национал-дыг чонунуң амыдыралын бодунуң чогаалдарынга М. И. Пахомов шыны-биле чырыткан. Сөөлгү чылдарда бижээни «Шынчы чорук» деп тоожузун парлаттырып четтикпээни хомуданчыг болган.

М. И. Пахомовтуң хөй чылдарда үре-түүнелдиг ажылы күрүненик бедик шаңналдары-биле демдеглеттинген: «Хүндүлелдиң демдээ» орден, ССРЭ-ниң хөй медальдары, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң хүндүлел бижиктери.

Республиканың хөй-ниити амыдыралынга ол идепкейлиг киржип келген. Тыва автономнуг область Соведениң депутадынга, СЭКП обкомунуң кежитүнүнге хөй удаа соңгуттуруп турган. «Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы» атты аңаа 1964 чылда, «Кур-Чер суурнуң хүндүлүг хамаатызы» атты 1968 чылда тывыскан.

Бо кайгамчыктыг кижиниң — төлептиг хамаатының чырыткылыг тураскаалы бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников, К. А. Бичелдей, Г. Ч. Ширшин, А. И. Очур, Б. С. Шыырап, З. Н. Сат, Ч. Ч.-Д. Ондар, Д. К.-Х. Ооржак, А. А. Даржай, Т. Ч. Норбу, А. А. Зайцева, Н. П. Федоров, М. Б. Кенин-Лопсан, Ю. Ш. Кюнзегеш, К.-Э. К. Кудажы, М. А. Хадаханэ, В. Л. Маслов, С. С. Григорьев.

Чыраа-Бажы суму чагыргазында

ОРУК ФОНДУЗУ ҮНДҮРҮГЛЕРДЕН ТУРГУСТУНАР

Орукту ажаап тударынга шынап-ла хөй-түүнүг акша-хөреңги үүнүп турар. Ылаңгыя Россияда Сибирьниң девискээринде автоорук-тар улуг карылгалыг дээрзин чаңгыс эвес удаа Россияның Орук департаментизи айтып келген. Орукту хөй кезиинде федералдыг бюджеттен акшаландырып турар, ол келген акша-төгерик колдуунда федералдыг орукту септеп, чаартын кылырынга ажыглаттынар кылдыр көрдүнген. Ол талазы-биле бистиң Тыва Республиканы акшаландырып турары багай эвес, ону эрткен чылдарның түңнели көргүзүп турар.

«Тыва автооруктуң» хайгааралында турары 638 км «М»-54 № 2 «Енисей» автоорук (Красноярск — Кызыл — Цаган-Тологой») участогу федералдыг автомобиль оруктарынга хамааржып турар, ынчангаш федералдыг өнчүнүң оруу боон турар. Ону септеп, ажаап тударынга акша-төгерикти чылдың-на федералдыг бюджеттен берип келген. Арткан Тываның оруктары тус черниң оруктары болур болгаш Тываның өнчүзү-дүр. Ону септеп кылырынга акшаландырыышкынны тус черниң бюджединден хандырар. Ол акша-төгерик кайыын кээрил деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп кээр.

Тус черниң автоорук фондузун акшаландырып турар үш кол үндүрүг бар: транспортту садып алганы дээш, автоорукту ажыглааны дээш, транспорт эдилекчилериниң үндүрүү. Транспорт эдилекчилериниң эрткен чылда киирген үндүрүү 442 млн. рубль, автомобиль оруктарын ажыглааны дээш үндүрүгден 12.280 млн. рубль кирген, транспортту садып алганы дээш 1.275 млн. рубль болган. Ниитизи-биле 1996 чылда Тываның орук фондузунга 14 млрд. рубль. кирген. Бо акша-төгерик биске эвээш бе, хөй бе деп айтырыг тургустунуп кээр. Чүгле эрткен чылын Тываның оруктарын септеп, тудуп кылырынга безин 80 ажыг млрд. рубль чарыгдаттынган, бистиң боттарывыстың киирип ап турарывыс 14 млрд. рубль чүге-даа четпези дораан-на билдине бээр. Красноярск, Хакасияның автоорук эргелелдери орук фондузунуң үндүрүүнден кирген акша-хөреңгибиле оруктарны септеп, кылып, тудуп турарлар.

Борта тодаргай чижек кылдыр эрткен чылын республиканың орук фондузунга хоорайлар, кожууннар аайы-биле кайы-хире акша-хөреңги кирген эвес, тодарадып көрээлиңер. Эң-не хөй орук фондузунуң үндүрүүн Кызыл хоорай киирген, 3 үндүрүгден 11,5 млн. рубль кирген. Чамдык кожууннар, чижээлээрге: Бий-Хем — 87282, Тожу — 48651, Каа-Хем — 87708, Тес-Хем 38551 муң рубльдер киирген. Бо кожууннарда машина садып албаан организациялар чок-даа болза, автоорукту ажыглааны дээш үндүргү чүге төлевейн турарын кижи кайгаар. Бо үндүргү чыыр ужурлуг орук-септелге-тудуг эргелелдериниң удуртукчулары, тус черниң үндүрүг инспекциязының ажылдакчылары чогуур түүнелди үндүрер ужурлуг. Барыын-Хемчик кожуундан эрткен чылын тус черниң бюджединче орук фондузу дээш чаңгыс-даа рубль кирбээнин кижи кайгаар.

Боттарывыс акша-төгерикти чыып чадап турар, ол хиреде биске Россияның Орук департаментизинден 12,310 млн. рубльдің дузаламчы акшазын 1996 чылда Тывага берген. Ол акша-хөреңги колдуу-ла тус черниң оруктарын кылырынга ажыглаттынган. Орта Бояровка—Тоора-Хемниң дорттаар ораа, Торгалыг — Хандагайтының кызыгаарын оюп эртер ораа, Ак-Тал, Торгалыгның чаа оруктары хамааржыр. Оода чаа оруктарны кылдыртын турар кожууннарның удуртукчулары орук фондузунуң үндүрүүн төлээринге соңуургалдыг болур болза экидир ийин.

Акша-төгерик айтырыы сөөлгү чылдарда элээн бергедеп турар-даа болза, бис чүгле оруктарны септеп ажаап турар эвес, боттарыстың курлавырларывысты ажыглап турган, чаа оруктарны кылып, чаа көвүрүглерни тудуп турар бис. Чүгле 1997 чылда безин Тываның оруктарын ажаап тударынга, кылырынга Россияның федералдыг Орук департаментизинден 50,20 млн. рубль бердинген. Бо чылын орукчуларның кол улуг тудугларынга Каа-Хем кежилдир чаа көвүрүгнү тудуун уламчылаары болур. Ол көвүрүгге федералдыг бюджеттен 12 млрд. рубльдің тудуг-монтаж ажылдарын кылыры көрдүнген. Мында Красноярскиниң 7 дугаарлыг көвүрүг тудар отряды (начальниги Михаил Быков) көвүрүгнү 1998 чылда ажыглалга киирерин аазап турар. Михаил Борисовичиниң Тывада ийи ораа тудуп турар улуг көвүрүү-дүр. Сукпактың үстүнде турар чаа көвүрүгнү база-ла олар кылган.

1997 чылда Кызыл хоорайга 3 млрд. рубльдің орук ажылдарын кылыры көрдүнген. Чүгле федералдыг автооруктарны ажыглалга доктаамал тударынга 23,9 млрд. рубль бердинген, ооң иштинде орукту септээринге 6,800 млн. рубль план езугаар кирип турар.

3600 ажыг километр орук тус черниң өнчүзүнге хамааржыр. Бо оруктарны ажаап тударынга чылда-ла 14 млрд. рубль кирип турар болза, ол чүге-даа четпес. Ооң иштинде Тывада 200 ажыг демир-бетон, ыяш көвүрүглер бар, оларның дыка хөйүнге капитал септелге хереглеттинип турар. Тоора-Хемче дорт орукту кылырын уламчылаар, Торгалыг — Хандагайты аразының кызыгаарын оюп эрте бээр орудун бо чылын доозар дээш кылыр ажылдар хөй. Орук фондузунуң үндүрүүн үе-шаанда коллективтер, бүдүрүлгелер, хуу кижилер төлээн турарын чедип алыры күзенчиг.

Наталья КОРОЛЕВА.
«Тыва автоорук» эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы.

АРГЫЖЫЛГА, СОЛУН ЧЕДИРИЛГЕЗИ

Мурнунда чартык чылда чагыдып алгаш, ол төнерге «Шынны» улаштыр чагыдып алган мен. Оон өске сеткүүлдерни чагыдып аарааа дээрге кижиниң балдырынга дээй бээр хире болурга соксап кагдым. Шагда болза магалыг, күзээнин бижидип аар, сеткүүлдерден янзы-бүрү медээлерни билип алыр. Солуннарны, пенсия, пособиени кожуунчвустун харылзаа чери озалдап-даа болза эмчи эртир орайтатпайн эккеп турары эки. Чаңгыс солун арай өкпеленчиг-дир ийин, дараазында өскезин база чагыдып алырын боданып көөр апаар. Хоорайга болза кандыызындаа садып номчуптар, а мында ном, сеткүүлдер сатпайн турар.

Аргыжылгавыо база хирезинде. Автобус Кара-Хөл, Ак-Довурак—Тээли деп маршрут-биле моон үнүп чорун турар. Чаңгыс билеттиң өртээ 25 муң рубль. Вертолеттуң Кызыл—Кара-Хөл араазынга чаа өртээ 50 муң рубль. Чазак чери оларга чиигелдени чылдың берип, дузалап турар. Вертолет неделяда чаңгыс ужар. Багай чүве чүл дээрге, ам шуут ушпастаа-ла бир ай чедип тур. Чылдагааны —Кызылдан бээр кээринге пассажирлер саны четпес болуп турары, а моон Кызылче чоруур кижиниң саны харын чамдыкта арта бээр. Кызылдың аэропорт ажылдакчылары чүге мону таарыштыр бодавайн турарыл? Бистиң-биле Кызылдан баш бурунгаар харылзаа тудуп, дугуржуп, чагыгны киирип алза-даа кандыг боор. Агаар багай дээш ында-хаая рейсти уштуп кааптарга, кижилер өскээр булганып, тарап чоруй бааргa, дараазында хүн аэровокзалга эвээш кижи келирин аэровокзалдың ажылдакчылары билир, ындыг таварылгада оске аргазын база бодаза. Турум ужүп турза биске-даа эки, аэропортка-даа орулгалыг эвес деп бе?

Сергей КҮЖҮГЕТ.
Бай-Тайга кожуун.

ИЙИ ДАКПЫР БАЙЫРЛАЛ

Бо чылдың август 15—16 хүннеринде Кызыл хоорайга Тыва Республиканың хүүнүн болгаш малчыннар наадымын эрттирерин Тываның Чазаа шиитпирлээн болгаш ийи дакпыр байырлалды эрттирер талазы-биле организастыг комитетти тургускан.

Байырлал хүннеринде чаңчыл езугаар мал ажылынга шыгараанарны шаңнап мактаар, тыва хүрешке маргылдааны база чүгүрүк аттарның чарыжын организастап эрттирер.

Бистиң корр.

«ЧҮНҮ-ДААА КЫЛЫП ЧОРДУВУС ИЙИН»

Кооперация шугумунга хөй чылдарда, ооң иштинде чүгле Бай-Тайга кожуунуң хереглекчилер ниитилелиниң баштаар черинге барык 30 чыл ажылдааным меңгэ чырыткылыг сактыышкын боон артып калган. Хүндүлүг дыштанылгаже үнгендаа болзумза, бодумну амдаа кооператор деп санап чоруур мен. Хөй чылдарда кады ажылдап чораан, бистин аравыста ам чок хоочуннарывыстың болгаш бо хүннерде чурттап чоруур мээң уе-черге өөрүмнүң канчаар ажылдап, ойнап-хөглеп чораанын сактып бижикри күзенчиг-дир.

1960 чылдарның эгезинде Бай-Тайга райпозунга ажылдап кээримге, сумулар санай 1-1 бичии садыглар, кожуун төвү Тээлиге аъш-чем садыы, раймаг, столовая, хлеб быжырар чер, идик септээр, дааараныр, баш таарар черлер, 2 борбак бичии склад турган чүве. Машина-техника аймаандан газон дээр бир чүүк машинаазы (ГАЗ-51 база эвес), садыгларже, столовая, хлеб быжырар черлерже контораже одаар ыяш сөөртүр, складтардан бараан дажыыр, хлеб сөөртүр, даргалар болгаш специалистер ол-бо баарда мунар шупту 5 хире аът — кол шимчээр транспортувус ол. Кызылдан бараанны областың хереглекчилер ниитилелиниң машиналары эккеп бээр. Ынчан райпо баштаар черинің даргазынга Эник-оол Монгуш турган. Удаваанда ол чорутканда, ооң орнунга Чамбый-оол Киров даргалай берген. Ынчан орус садыгжылардаа, бухгалтерлер-даа ажылдап турдулар.

Ол үеде коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары хлеб сөөртүкчүзү Салчак Демир-Маадырны, хлеб быжырыкчызы Донгак Норбужукту, аът ажаакчызы Салчак Чүльдум-оолду, белеткелчи Сергей Артынаны, садыгжы Очур Салчакты, товаровединструктор Семис-оол Сеңги-Доржуну, повар Чаш-кыс Күжүгетти болгаш өске-даа бистен эрте чарылган эшөөрүвустү бо хүннерде канчап сагынмас боор. Амгы хоочун кооператорлар, бистерниң дагдыныкчыларывыс олар-ла болгай.

Амгы үеде пенсияда, ажытөлүүнүң ажы-төлүн азыражып орар, үе-черге кооператор эш-өөрүм: Киров Чамбый-оол, Зинаида, Бал-Доржу, Майя, Бичии-Уруг Хертектер, Аракчаа Суурак, Чанзан Эремаа, Допаа Хомушку, Чимис Күжүгет, Алла Саны-Шири, Долзан Очур, Семис-оол Хертек болгаш өскелериң-даа аажы-чаңын, ажылдап, ойнап-хөглеп чораанын, бо хүннерде чүве-биле домей, сактып чор мен.

Бодувустуң үевисте даанган ажылывыска-даа, хөй-ниити херээнге-даа дүн-хүн, кыш-чай, изит-соок дивейн, дыка-ла идепкейлиг киржип чордувус. Ол чылдарда дыштаныр хүннерни барык халас эрттирбейн турган бис. Колхоз-совхозтарга сиген-ширбиил кылчыр, картошка-ногаазын ажаажыр. Малчын аалдарның өдек-кыштаан коптаржыр, уруглар албан-черлериниң кыжын одаар ыяшдажын белеткежир, суурлар чаагайжыдылгазынга киржир, орук, септелге-тудуг ажылдарынга дузалажыр дээш, кандыг ажылдарны кылбайн чөвдувус дээр. Ол дээш өртек-хөлези-даа негевейн, халаска кылып берип чораан бис. Ооң-биле чергелештир уран чүүл көрүлделериннден, спортчу маргылдаалардан чыда калыр эвес бис. Үргүлчү каткы-хөг, оюн-баштак-биле чоруур чүве-ле болгай. Арагалаар, алгыжар-кыржыр деп чүвени шуут билбес чордувус. Бо бүгүнүң түүнелин эртеминде чыглып алгаш түүнеп, шылгараанларны мактап, шала хоомайларны сойгалап турдувус. Ол үениң аныяктары ажылдаарда-даа, дыштанырда-даа үргүлчү кады чоруур чүве. «Кырганнарывыстың мактанырын аа» деп амгы аныяктар бодай бээр чадап чок. Мында кандыгдаа хөөредиг, мактаныг чок, шыны-ла бо. Амгы аныяк салгалды бактаар деп бодавайн тур мен. Үениң байдалы-биле оларның аажы-чаңы, тура-соруу өскерилген. Рынок экономиказының үезинде кооперацияның мооң мурнунда турган материал-техниктиг баазазы сулаган баксыраза-даа, амгы кооператор дуңмаларывыс, байтайгажылар, өске кожоларга бодаарга, карылга чок орулгалыг ажылдап, Россияның Хереглекчилер эвилелиниң баштаар черинің улуг шаңналдарын безин 2-3 удаа чаалап ап чорлар. Эр хейлер!

Бай-Тайганың чонунуң садыг хандырылгазын экижидеринге боттарының эвээш эвес үлүг-хуузун киириштирип чораан, хүндүлүг хоочуннар Оюн Шойбанович Тармага, Александр Быражыкович Шойлаага, Владимир Төре-Бижиевич Бүрбүге, Каң-оол Федорович Каганович-ниге, Арбай-оол Норбу-Самбууевич Ондарга, Азиат Салчакович Очурга, Хүлер-оол Серен-Чимитович Хертекке, Базыр-оол Чадаалаевич Сарыларга, Болатмаа Салчаковна Салчакка, Тырлаа Салчаковна Кара-оолга болгаш өскелерге-даа байтайгажылар мөгейип, сактып чор бис.

Хүргүл-оол КАҢ-ООЛ.
Хереглекчилер кооперациязының тергинин.

Чарлалдар бюрозу

«ТЫВАКОМПЛЕКТ» ДАРААЗЫНДА ЧҮҮЛДЕРНИ КЫЗЫЛДА СКЛАДТАН САДЫП ТУРАР:

— долгандыр хемчээли 57-ден 219 мм чедир суг чайдырар хоолайлар,

— суг болгаш газ дамчыдар 15-тен 273 мм чедир хемчээлдиг хоолай,

— кандан кылган 25-тен 100 мм чедир хемчээлдиг тудуштурар ыргак хереклер,

— 15-тен 55 мм чедир хемчээлдиг тудуштурар муфта деп хереклер,

— 50-ден 250 мм хемчээлдиг тыртыыштар,

— 0,55—20 мм чуга кан демирлер,

— чылыдылга радиаторлары, 7 секциялыг шойлар,

— МР-3 маркалыг 3 болгаш 4 мм чоон каңналга электродтары,

— янзы-бүрү өөнүг тудуг будуктары,

— янзы-бүрү парэниттер,

— хырба хевирлиг шил,

— отка быжыг туйбулар,

— аңгы-аңгы хемчээлдиг кадаглар, шоптулар болгаш оон-даа өске.

Адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 85—18. Телефоннары: 3-04-92, 3-08-17.

ДЭЭШТИГ ЭМНЭЭШКИН

Кижиниң кежинде хоочураан кижиир аарыгларны дээштиг эмнээр эмчи Ю. И. Артемьев (Томск хоорайдан келген) эмнедирин күзээн хамаатыларны **бо чылдың август 2-де чоннуң** чаңчыл болган эмнелге төвүнге хүлээп алыр.

Адрези: Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчу, бажың № 37. Тайылбыр алыр телефону 3-63-57.

Чаңгыс абзац-биле

ПЕНСИЯ ФОНДУЗУНДА

Тываның бүгү пенсионерлериниң бир айда алыр пенсиязының ниити түүнү 25,5 МЛРД. РУБЛЬ.

Июль 17-ниң байдалы-биле алыыга, Бай-Тайга, Бии-Хем, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем, Сүт-Хөл, Тес-Хем, Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Барыын-Хемчик кожууннарның, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның пенсионерлери чеди айның пенсиязын бүрүнүбиле алганнар. Ам бо каш хонукта Кызыл кожуун-биле санажып алырының барымдаазы бисте бар дээрзин республиканың пенсия фондузунуң даргазы В. О. Оюн дыңнатканн, арткан кожууннарга бээр алды млрд. рубль пенсия акшазын июль айның төнчүзүнге чедир дуглаптар боор бис деп ол чугаалаан. Эрткен чылдыынга бодаарга, база өске регионнарга деңнээргге, бисте бо айтырыг талазы-биле байдал черле үүгээр боон турарынга Россияның пенсия фондузунуң үндүрүп берип турары 15-17 млрд. рубль дотациязы улуг деткимче дээрзин В. О. Оюн онзалап айытты.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

ЧУРТ ИШТИНДЕН

● **ХАНДЫ-МАНСИЙСК.** «Херээжен чон болгаш политика» деп темалыг конференция ол хоорайга болуп эрткен. Ханты-Мансийскиниң херээжен чонунуң социал камгалалының байдалын рынок харылзааларының нарын үезинде экижидер дугайында айтырыг конференциянның кичээнгейиниң төвүнде тургустунган.

● **КАЛИНИНГРАД.** Германияның Федеративтиг Республиканың чазааның төлээлекчизи доктор Хорст Ваффеншмидт Калининград хоорайга кээп чораан. Россия Федерациязының национал-дар хереклериниң болгаш федералдыг харылзаалар талазы-биле сайыды Вячеслав Михайлов Германиядан келген аалчы-биле ужурашкан.

Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери, «Улуг-Хем» сеткүүлдүң редколлегиязы республиканың хоочун чогаалчыларының бирээзи

Михаил Иванович ПАХОМОВТУҢ

91 харлап бар чораан мөчээнин дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Суббота

үндүрүлгези

УРАН-ШЕВЕР МЕРГЕЖИЛ

Володя Бай-Тайганың Көп-Сөөкке төрүттүнген, өскен, школаны дооскан. Эге классларга өөренип тургаш-ла, тыва национал хөгжүм — бызаанчыга мергежилдиг ойнаар, школачыларның уран түүл көрүлделеринге киржир, чазанырынга хандыкшылдыг оол турганын билир мен. Ооң ачазы Шөмбүл Салчак национал хөгжүм херекселдеринге ойнаарынга ынак, чазаныр, бызаңнаар, шевер кижи болганындан оглунга биче эвес салдарны чедиргени чугаажок.

Бежен чылдарның төнчүзүнде Тываның сураглыг даш чонар мастери Хертек Коштаевич Тойбу-Хаа Көп-Сөөк (Кызыл-Даг) школазынга бодунуң эки туразы-биле өөренникчилериң даш чонар бөлгүмүн организастаан. Бо черге аныяк даш чонар мастерлерни белеткээринге, өстүрериге, тыва улустуң бурунгу уран түүлүн пропагандалап нептередиринге ол канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болган. Владимир Салчак аңаа база кирип алган. Хоочун даш чонукчузу оолдарны бурунгу тыва уран түүлүге хандыкшыдып, бодунуң мергежилин, арга-дуржулгазын дамныдып берип шыдаан. Бо үеден эгелээш-ле даш чонар кижилериң саны Көп-Сөөкке улам көвүдээн.

Володя даш чонарынга өске өөрүнден чыда калбаан. Азырал болгаш черлик дириг амытаннарның дүрзү-хевирлерин, оларның тургузуун, аажы-чаңын, сагыш-сеткилин тоолзуг, бир янзы онзагай, чогаадыкчы езу-биле бодунуң кылган чогаалдарынга ол көргүзүп турары-биле, делгелгелерге Владимирниң киирген ажылдары эки үнелелди ап келген. Ооң түңнелинде, 1980 чылдарның эгезинде-ле Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү болган, республиканың дээре даш чонар, сиилбирлээрлериниң санынга кирген.

Владимир Шөмбүлович сонуургаачал, тывынгыр, өөренирчел кижи. Сөөлгү чылдарда мөңгүн, демир аймаандан, ыяштан, алгыдан, дүктен, даштан тыва улустуң эдилелдерин қылырының хереңге ол хандыкшый берген. Тыва улустуң колдуунда уттундурган уран түүлүн катап тургузар, сайзырадырынче эжи Сергей Кочаа-биле кады сагыш салып киришкен.

Бир дугаарында, хоочун ус-шевер кижи тыпкаш, оон арга-сүме ап, өөренип алыр сорулганы салгаш, ындыг мастерни сураглаарга, чоогундан тывылбаан. Барыын Хемчик кожуунну Акта Мөңгүн-Дарган деп шолалыг шевер кижи бар дээрзин улустан дыңнаан. Сураглап хорааш чеде бээрге, шынаппла, кончуг ус-шевер Шыдыраа Ооржак деп кижи бар болган. Дуржулгалыг дарганның арга-сүмезин дыңнаан, хол-биле тудуп өөренген. Тыва улус шаанда кадыг эдилелдерни, дерит-херекселдерни эдилеп чораанын, оларны үүден кылганын, кааслалгаларын, уткашынарын эки шиңгээдип алган соонда, Владимир Салчак бо херекке шуут-ла сагыш-сеткилинден бердинип, сөөлгү үеде ажыл-чорудулгазын аңаа тураскаадып чоруур болу берген. Эзерни, чүгенни, көгээржикти болгаш өске-даа тыва улустуң эдилелдерин, херекселдерин ол қылып турар. Чүгле чаңгыс тыва эзерни безин қылып алырынга дыка хой мергежил херек болуп турар. Эзерни чазап, дерип қылырынга тускай шилип алдынган ыяш, алгыкеш, хом, дүк, монгун, демир, сөөк аймаа болгаш өске-даа үүлдер херек. Эзер чазаар кижи ол бүгүнү қылырынга бир дугаарында өөренип албас болза, шынарлыг, көрүштүг, чараш эдилелди қылып алыры берге. Моон алгаш көөрге, ус-шевер кижи ыышты чазап, хөмүү эттеп, быжып, өрүп, мөңгүн, демир аймаа-биле янзы-бүрү дерилгелерни қылып билир ужурлуг. Ол чажыттарны Владимир Шөмбүлович шиңгээдип алганы-биле чедиишкиниг ажылдап чоруур. Оон аңгыда мөңгүнден, холадан, үнелиг демирлерден үскүктер, өөктер, сыргалар, илчирбелер, оттук, дерги, бижек болгаш өскедаа тыва кижиниң эдилелдерин, кааслалгаларын ол мергежилдии-биле қылыр. Оларны артистер, ансамбльдер, хуу кижилер эвээш эвести чагыдып турар, канчаар қылдырын алыр күзелдигил, ол езугаар күүседир. Мастерниң қылган ажылдарынга қым-даа хомудаваан, харын-даа мактаарын чаңгыс эвес удаа дыңнаан мен.

Владимир Шөмбүловичниң қылганы қош хынныг тыва бижээн Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцин Тывага келгенде, Ш. Д. Ооржак суй белек қылдыр аңаа берген. Чазак Баштыңы кижиге багай-соғай суй белекти кайын бээр чүве деп. Моон безин алырга, мастерниң уран-шевери тодаргай ышкажыл.

Владимир чүгле бызаанчыга ырларны ойнаарынга, тыва улустуң бо бурунгу херекселин чараштап, каастап қылырынга ынак эвес, ооң үнүн өткир болдурар дээш чогаадыкчы езу-биле элээн хой чылдарның дургузунда ажылдап келген. Ооң түңнелинде, оркестрге ойнаар қылдыр үннерни тааарыштырган беш хылдыг бызаанчыны қылган. Ийи хылдыг бызаанчыга бодааргa, ооң үнү өткир болган. Ону ам-даа сайзырадып турган, оркестрге ажылларын чедип алыр бодалдыг ажылдап турар.

Чонар-даш чонуп, сиилбирлээр, эзер, чүген, чулар, янзы-бүрү тыва кааслалгалар, дериг-херекселдер, бызаанчы қылыры-биле чергелештир Владимир Салчак уран түүлге, спортка аныяданна хандыкшылдыг чораан. Кожуунга, республикага өткен бот-тывынгыр уран түүл көрүлделеринге школачы чылдарындан эгелээш киржип келген. Ол баянгаа-даа, бызаанчыга-даа ойнаар мергежилдиг. Уран талантылыг болганы-биле чаңгыс эвес удаа шаңнадыг черлерни ээлеп келген. Хостуг, тыва хүрештиң кожуунга, республикага, Тывадан дашкаар черлерге болган маргылдааларга хой удаа киришкен. Хүрештериниң арга-дарыны биличиниң, оларны аваангыр, дүрген ажыглаарының, күш-дамыр сайзыралының талазы-биле ховар дээн мөгелериниң санынга кирип чораан. Ындыг болганындан каш удаа шаңнадып-мактатканы аңаа бадыткал болур. Аът спортунга ол кончуг ынак. Чүгүрүк, челер аттарны ол боду ажаап, өстүрүп, маргылдааларга киириштирип турду.

Бо бүгүден алгаш көөрге, Владимир Шөмбүлович ховар дээн талантылыг кижилериниң биреэзи. Бо хүннерде ол 50 харлап турар. Бо үениң дургузунда хой-даа эвес, эвээш-даа эвес чогаалдарын бодунуң чонунга тураскаадып, бараан болдурган. Ооң чогаадыкчы бодалдары делгем, ам-даа хой, ажыктыг, ханы уткалыг чогаалдарны ол қылып, бистерни өөртүр.

Уран-шевер мастер ийи қыстыг, олары база адазын дөзеп салгаан. Улуг уруу Рада ачазы дег, Қызылдың уран түүл училищезин доосқаш, ажыл-чорудулгазын уран түүлге бараалгадып чоруур, ол кожуунну мергежилдиг танцычызының бирээзи. Өөнүң ишти Чечек Хертековна Кызыл-Даг ортумак школазының хоочун башкызы, чончу хой саныг ажы-төлүн школаны доостурган төлептиг ажылышчы. Владимир Шөмбүлович Салчактың чогаадыкчы езу-биле чедиишкиниг ажылдаарынга өг-бүлези, ажы-төлү улуг деткимче, дузаны чедирип чоруур, моон соцгаар-даа чедирер.

Таан-оол ХЕРТЕК.

КААРҒАН

Басня

Элдеп чүве. Кайыын ийик,
бир-ле черден
Эът баштыг, сээ баштыг, хоо баштыг
каарганны
Дөңгүнекке куштар баштаар
эрге бергеш,
Төмек, сыйбың даалгалыг
чорудупкан,
Күжүр Каарган ыттак хаайын
дашка шалып,
«Албатылар, чыглыцар!» — деп,
чарлык болган.
Күдүжеңнеп хырын дүптээн
түмен куштар
Хүлүрткайнчып, далдырткайнчып
чыглып келген.
Күжүр Каарган сынык, чирик
чалгыннарын
Хүлге борап, чуундаа борап
халып турган.
Куску чыттыг, кушпук хөрээн
соктавышаан»
Куряк бодап, кыяң чандан
эгелеп-тир:
—Ийе, харын. Дашка-карак
мында сен бе?
Иштээш Үгүм, чанымга кээп
олуруп ал!..
Ээтпек хаайлыг эзир, дастар,
хартыгалар
Ээреңнешпейн, чанып барып
тарай бергер.
Ала-сааскан тура халааш,
ооруун дырбап:
— Шупту куштар турбас болза,
кайын болур.
Шуулган саарзык апаар-дыр — деп,
саналдашкаш,
Аңгыраттың артындыва
шокараш дээн.
— Көгүве сен, хөнек баштыг
Ала-сааскан!
Далай ышкаш улуг утаан
менде турда,
Талдар баштап, хөкпеңневейн,
анаа чор — дээш,
Таныжыглыг бора-бүдүн
каш сөс сөглээн:
— Албатылар, силер бүгү
менди-дир оо!
Аңгыр, кастар, дуруяалар
чуургалыг-дыр...
Аарыг-аржык, бертик-межел
амытаннар
Арацарда бар бе, чок бе
кандыгыл? — дээн.
Байбаң чүвең Матпадак бо
туруп келген.
— Бажын барып суйбаксаам кээр,
чаагай даргам.
Майтак идик хоочуралы
чадавас боор,
Баар биле кодум аарыыр
хоочулуг мен.
—Па, па даадым. «Эмчи» кужуң
мен-не болгай.
Пага сегин шенээр болза
эки-дир — дээн.
Солун куштар аразында
шенектешкеш,
Чоруу көвей хекчигешти
үндүрүпкен.
—Чыл-ла келир көңгүрээлээш,
карак чырыыр.
Чыкпак бора оолдарымны
канчаар чоор — дээн.
« Шывык туткаш, сывырывыт
ол-ла-дыр — деп,
Шыңгыы Каарган шымбай эвес
сүме каткан.
Бодамча чок Бора-хөкпеш
тура халааш:
— Боостаамда алдын бүзүү
чыдыпкан — деп,
Куза чазып чугаалаарга,
демги Каарган
Куруг черге моюнну сый
долгап каапкан.
Хамык куштар «Бо-даа черле
болбаан-дыр» дээш,
Хары угда чүк бүрү диг-ле
диген.
Эрге-дужаал эдилексээн
кара Каарган
Эштенчи чок чалгын чайып
чааскаан арткан.
Каарганның баажызы сенде, менде,
куштa эвес.
Хатка удур дүкпүртүнүп,
сыкыртынган,
Эдээн угбайн ораштынып,
шоюжаңнаан
Эчис билбес, тулуп баштыг
кижилерде.

Владимир КАРА-САЛ.

ЫЯТКАН КИЖИ ЫДЫН КАГАР

Бырыңмаа кадай ол-бо алаккаш, каш-даа эртен, кежээ хой, өшкүлерин ончалаваан. Бир эртен эртежик туруп келгеш, оларын саап ора ончалаарга, кара чаактыг ирти чок болган. Каразын, каш-даа катап ончалап көөрге, нүгле ол чок. Кончуг шугул, хыйланчак кадай-ла болгай. Малын саг-ганда-даа чок, хууңун сери чагызында кадагга аза тыртып кааш, бажыңынче өө тынып шошкупкан.

Шай ижип орган ашааның қырында-ла барган. Бирээзи ооң изиг, «дошкун» аажызын билир болгаш, аксын аазадыпкан, ыыт-даан чок, даш көжээ дег, орза-ла орган. Чалар-кессуг сестер чаап-ла келген, куйга-баш кужураар аан.

— Кончуг тулуп, инек-сокпа! — дээш, кадай багай ашаанче холдарын қараңнаткан. — Сериге чүнү манап хонуп чыдар, үйгу хавы сен? Кара чаактыг ирт чогул? Кандыңга, чүңге айтып, кара өжегерээн тудуп бердиң?...

Кажаага инек саап турган оглунуң уруу бажыңга кирип келгеш:

—Бо канчап бардың, қырган-авай? — деп, айтырган. — Чүү, кандыг иртти қырган-ачамга шамнап турарың ол?

— Кара чаактыг иртти бо чөнүк кокай сек-даа арттырбайн, сыырыпты ышкажыл — деп кадай неди өкпези дөзүнден дөгдеңейнип, улам шыыкыккан. — Кижи сүнезини, мугулай-дыр бо!..

Уруг чүвениң ужурун биилип кааш, қырган-ачазынга болушкан:

— Кара чаактыг иртти қырган-ачам чивээн, көрбээн-даа кижи. А сен бодуң кандаай кижи апаардың, қырган-авай?

— А чүүже, мен кандыг кижи-дир мен? — дээш, кадай уруунче чидиди соок көрген. — Кайы сен, кокайта болчун, менче шоглаарың ол чүве бе, бөрзекпен? Амырын-на нүве-дир сен!

— Адыр, мана, қырган-авай — деп, уруу ону оожуктура аарак чугаалаан. — Бурундаа кежээ машинаның ийи кижи келди чоп. Сен оларны хоорайда чурттап турар чоок төрелдеримдир дээш аажок хүндүлээр чордун. Келген аалчыларың хап дүвүнде каш-ла конфета-чигирлиг, бир шил водкалыглар чорду. Қырган-ачам ынчан чок, кедээр акым сугга хонду ийин. Ийи дугураан арага ишкеш, кара чаактыг иртти кажаадан үндүр четкеш, бодуң машинага чүдүрүп бердиң. Оларың хонмайн-даа, иртти алгаш, дораан чоруптулар. Оор кымдыр, че?

— Тпук хайт! Халак-ла халак, қэнчуг коңгушкун кокай мени-даа аарай. Хайыраан кара чаактыымны! — дээш, кадай ыяткан кижи ыдын қагар дээнзиг, хейде бодунуң чаязынче бир чырс қылдыр часкааш, бажыңдан уне халаан.

Бажында арткан ийи қырган адашкы чүгле бот-боттарынче удур-дедир көрүшкеш, хүлүмзүрүп кааннар. Чарбыктыг куруг шамдан адырылган ирей аякка шай кудуп алгаш, шөлээни дегет, таваар аартай берген.

Карыма ТҮЛУШ.

Бир квартираның унитазы дуна берген. Кодээден чаа ажылдан келген аныяк, слесарь чалалгага келген. Үрле чушкуттунган, бажын ковайтып келгеш, чурттакчылардан шала хорадап айтырган:

— Чүл бо, ынаар албаннап турар улус силер бе?

* * *

Койгун магазинге келген. Карманын үжеп көрген. Акшазының хавы чок, ушпуп аппарган. Садыглаар эалдың ортузунга туруп алгаш, ол дыңнаткан:

—Акша хавын эгидицер, оон башка дүүн ышкаш болур эвеспе. Аңнар элдепсине бергеннер, сымыранчырдаа, а акша хавын эгитпээнер. А койгун салдынар дээр ужур чок:

— Эгидицер, оон башка дүүнгү дег болур!

Акша хавын эгидип берген. Дилги чедип келгеш айтырыптыр:

— Койгун, а дүүн чүү болган чүвел?

— Дүүн эгитпедилер чоп.

* * *

Ашаа кадайын курортче үдеп тура чугаалаан:

— Маша! Сээц чаражыңны билир мен, ынчангаш сенче ашактар чызаалаар эвеспе. Мен сеңээ чүгле ийи катап өскерлирин чөпшээреп тур мен. Келгеш чугаалаар сен, кым-биле холбашканыңны.

Кадайы чорупкан. Ай эрткенде, ол чечек ышкаш чараш апарган чедип келген. Ашаа ону уткуп тура:

— Маша! Чараш деп чүвеңни! Меңээ өскерилдиг бе?

— Ийе.

— Каш катап?

— Сээң чугаалааның ышкаш, ийи катап.

— Кымның-биле?

— Харын, бир дугаарында, бут бөмбүүнүң командазы-биле, ийи дугаарында — симфониктиг оркестр-биле.

* * *

Бир хөрээженниң ашаа дүштеки чем үезинде ажылдан ээп келген. Кадайының хорадааны аажок:

— Ам черле болзун. Дүштеки чем өртээ дээш 25 муң, хевиң чуп бергеним дээш — 100 муң рубльди дораан төле!

— Албыстай берген-дир сен, кадай. Ам дораан тенек-аарыглар эмчизинге бараалы — деп, ашаа харылаан.

«Анектоттар» деп номдан.

Лириктиг хөөннер

КЫЗЫЛ ДЫДЫМ

Чаптанчыг сырбык чаштыг бичии уруг аваазын эдерип, соондан халааш, четпейн баргаш, ыглай берген. Ооң ыглаанын дыңнап турган ногаан бичии шетчигеш, оюн эреп, бажын савап, чайганган.

Оол биле кыс кежээ боорга-ла, дыт чанынга болчажып, ужуражып турза-турза, эвээш эвес хүннер, дүнер эрткилээн. Чайның сөөлгү үш хонуунда ол оолду үр-ле манаан, келбейн барган. Арыг ынакшылын оолга бүзүрээн уругнуң арыг сеткил, кара чокка аңаа канчап бүзүрээним ол ден ыглаан үнүн дыңнааш, «ажырбас ийин, аныяк сен, аас-кежик мурнунда» деп чанында дыт ооңургаткан.

Сагыш ышкаш чүве кайдал, ындыг болбаан. Чаңгыс кызын кудалары айтырып ап, чедип кээрге, өөнден үдеп үнүп келгеш, байыылажып, аткарыпкан. Ээн өөнче киреринден дидинмейн, өөренген чаңы-биле дыдынга кээп, чөленипкеш, ыглай берген.

АРАГАНЫҢ ТУТТУРГАНЫ

Силерге ол бактың багы, сөлгү чоктуң сөөлгүзү. Силерге ол арагачы, тояанчы, куурумчу. «Дарга» дижип, хаалгачылап турганыңар уттупкаштың, көрбээченнеп, таныыаан бооп эртер силер. Кадайы оон шагда кажаан, ажытөлү өзүп келгеш, уттупканнар. Дөргүл-төрел бажыңынче киирбестээн, суравас-даа. Эжи-өөрү көрүп каанда, ояоя қылаштагылааш, ойлапдезип бар чыда, «угаанныгдаа, эки-ле эш турган ийин, чоонганы ол» деп кочуургаксап сымыражыр.

Араганың шалбадааштың өртеп алган туттурганынга дужуп келгеш, шак бо хамчык мөөң аалым тавардазын дээн күзел-биле, кандыг-даа бол, кижи төлүн сактып келир кижи бар болзунам деп чалбарып каг.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

ЧЫЫП БИЖЭЭН КОЖАМЫКТАР

Антонида Чындаевна Оюн — хой урулгарның хүндүлүг нези болгаш бичии чаштарының буянныг ынак қырган-авазы. Ооң назы-хары улгатса-даа амдаа омак-сергек. Чүге дээрге ол ырлаарынга кончуг сундулуг чораан. Ооң аныяк чылдарында ырлап чораан чамдык кожамыктарын парладывыс.

Шапкын суглуг Эйлиг-Хемниң
Шапкынчызы боорумгай.
Чараш кара ол-ла хейниң
Чанынайга орарымгай.
Агым суглуг Эйлиг-Хемниң
Аңгыр кужу боорумгай.
Анай кара ол-ла хейниң
Артык ынаа боорумгай.
Эйлиг-Хемниң сыразында
Эзир чүглүг согун калды,
Эрги кара эжимейде
Эът-ле чүрээм чамдыы калды.
Куйлуг-Хемниң хаязында
Кускун чүглүг согун калды
Кускун кара ол-ла хейде
Кудум чамдыы ында калды.
Хаактыг-Адыр дедирленгеш,
Халап үер батса батсын,
Карам-биле аравыста
Каксы чугаа үнзе үнзүн.
Серлиг-Хаактыг дедирленгеш,
Халап үер батса батсын.
Сээң-биле аравыста
Сезик чугаа үнзе үнзүн.
Эйлиг-Хемден үнеримде,
Эстеп хадын турбадыве
Эжим сенден чарлырымда,
Эки-ле чор диведиве.

БАК САГЫШ БАШКА ХАЛДААР

Бир-ле черге Часканыр деп кижи чурттап чораан чүве-дир. Кандыг-даа чүвени көргенде ону часкалкан турар. Ынчангаш чон ону «Часканыр» деп шолалай бергени-даа анаа эвес.

Бир хүн ол олча-ажык сүрүп, шилги-боразын мунгаш кеденгирлеп чоруп каан. Кадайынга кайнаар бararын-даа чугаалаваан. Чүге дээрге, ол бир дугаар эвес болгаш оозун пат билир апарган дээр. Ол хүн кара шору, чүү-даа аайлашпаан. Ам канчаар, бичии ап алган аъш-чемин чоорлап алгаш, аалынче чаныпкан. Чедип кээрге, аалдар кежээки саалда үезинде, анай, хураганын ыткан, ажаанзыраан турганнар. Ол аразында чаашкын база чаап эгелээн. Арай ол хүн черле чиктиг, чорук-даа бүтпес хүн болганын Часканыр бодап олурган. Ынчап олурар аразында кадайы бир хумуң сүт тудуп алган кирип келген. Часканырның арай чиктиг апарганын, пашта хайындырып каан шайга-даа дегбээнин эскерип: «Бо канчап баадың»—деп айтырган. Оозу чүү-даа бүтпээнин шагжок чугаалап берген. Кадайы-даа сүт-саанын хайындырган, анай-хураганын өртөөш, ажылын доосқаш, сарыг шайын хувага кудуп салгаш, аартап, боданып олурган.

Харам улус черле ындыг дижир болгай. Бодунуң коданында чежемейнин-даа сыныыпсас мал турда, оскеняң кажаазынче хараар. Кадайы олургаш: «Кандаай чоор ашак, чаъс-даа чаап турар, ындазында, изиг хан сагышка кирип турар аан»— диген. Часканыр сергээ хайнып кээп: «Ында чүү боор ийик кадай, адаккы аалда улус келген чораан, ижип турар хире, аал чанында аттарның хөйү-даа аажок. Оозун сылдап алгаш, бичии қараңгылай бээрге, харын чепти белеткен каг, баргаш кээр мен»—деп олурган-даа чүвең иргин. — Аалдың ыттары мени таныыр чүве. Чүвени канчап билир, чаъстыгда танывайн барза хөңнү— деп чугаалаан.

Дүн-даа дүшкен. Күжүр Часканыр алыс өөренген чүвең болгаш, холу безин ишти кижип турган чүвең иргин. Чүү-хөөзүн алгаш, шала серемчилелдиг байдал-биле алдыы аалдың коданы кайы сен дээш базыпкан. Бетинден аң хараан аңчы ышкаш, өрү-куду көргүлээн. Қараңтыда чүү көстүр, шимээн-даа чок, ыттар безин ээрбээн. Бодаарга, аалдың улузу, догере эзирээш удаан хире. Чорук ажырбас-тыр деп иштинде өөрүп, кажаага чеде бергеш, хойнуң эң кыдыында чытканын-на сегирип алгаш, аксын дурген дуй тудупкаш, ыңай болган.

Өг аразы ырак эвес болгаш, мойнунга артып алгаш қылаштап чоктапкан. Оозунуң шылал-күжү четчир болганындан аары база аажок болган. Кыскан кижи канчаар, халас кежикти алганынга өөрүп, оозунуң аарын безин эскербейн келген. Аалынга чедип кээрге, кадайы пажында суун шагда-ла тип алган, манаан олурган. Оозу Часканырның куруг келбезин пат билир турган чүведир. Дең чырыынга кончуг дүрген аайлай тыртып алгаш, чиирин чип, чооглап алгаш удуй бергеннер.

Эртенинде кадайы инек саар ойде дунеки кежин өскээр аайлап каары-биле инек кажаазынче киире бергеш, канчап чүве ийик, топтап көрүпкеш, дылы агарып калган. Боттарының кончуг дээн үш чылдың нүүрүнде келген тулган семис сергези болган. Кадай баштай аай-бажын тыппайн, караанга бүзүревейн, дораан ашакка келген. Оозу ожаарадыр хөй эът чип алган болгаш, арай сербээдең байдалдыг қарактарын нугугулап көре бээрге, шынап-ла, боттарының қажа берген сергези ылап болганын эскерип каан. Кезек када удур-дедир көржүп алгаш тургаш, аар чүве дег, өөнге чедип келгеннер. Ол аразында даштын калдар ыды чиртиледир ээре берген. Кожазы Чүдээр-оол қырган болган:

— Канчап ыдыңар безин ээрерге, үнмес улус силер, эртежиңңер аайлыг эвес — деп, өг иштиниң эътсиг байдалын дораан биле тыртып каан. Часканыр чүвениң байдалын билдиртпезин бодап: «Бо кадай изиг хан чикседим дээрге, дүүн бичии дузак борастап чыттывыс ийин. Силерге база бичии чүве салып каан улус бис, аппарып бээр дээш, чаа-ла үнер деп олурдум»—деп, тавакта эътти сунуп-даа олурган чүвең иргин. Ыяткан кижи ыдын өлүрер дээни ышкаш, қылган чүүлүн билдиртпес дээш, қызып-ла олурган. Кадайы анай, хураган ыдарынга сылдап алгаш, бурт дээн.

Чүдээр-оол аштаныр-чемнинин алгаш, туруп чыда:

— Ой, уттуптар часкандыр мен, силерниң сергецер бистиң өшкүлеривисте катчы берген чораан, кажан ап алыр силер — деп айтырганда-даа чүве-дир. Часканыр аксында суг пактап алган чүве ышкаш, кезек када аамайланы берген олурган. Арай деп: «Соонда ап аар ыйнаан»—деп ыттан эрттирип каан дээр.

Черле чазыйның экизи бар эвес, ажырымчы, хоптак чорук черле эки чүвеге чедирбес деп чүве ол-дур. Бо чаңгыс чижек көргүзүп тур. Олда чүдек бужар қылган хереэ дээш, Часканырлар кожаларындан чарлып, өске черже дүне дуюкаа көжер ужурга таварышкан-дыр, оо Бак сагыш башка халдаар деп чүве бо эвеспе.

Ирина БОРБЮ.

СОНУУРГАКТАРГА

ХОВАР ДИРИГ АМЫТАН

Адыг-биле төрелдешкек, мага-боду ыт хире, кара-ала өңнүг панда дээр дириг амытан шаг-шаандан бээр чүгле Кыдат чуртунуң дагларынга чурттап келген, оон өске каза-даа турбаан. Ол аңның чараш кежин кааскоя хеп дааараар, а сиири, сайгыттары, өдү тергиин күштүг эм шынарлыг, ылаңгыя чиңгелээн, кеш аарыглыг, карааныц шоо баксыраан кижилерге дузалыг.

Чаптанчыг ол амытан алды салаалыг, кыжын ижээвес, өөр чорбас чаңчылдыг. Ол бедик ыяш бажынче үнеринге ынак, чадаң ыяштар аразынга, дагларга, тулааага, кара сугларга, хемнер, хөлдер кыдынга чоруур. Чүгле эдержилге үезинде эш-эш апаар, чылдың-на төрүвес, ийи-үш чылда чаңгыс оолдуг болза-ла болур. Ынчангаш ховар санныг. Панданың кежин, эм шынарлыг мага-бодун хереглээш, төтчеглекчи езу-биле узуткап келген. Ам делегейниң «Кызыл дептеринде» кирген, онза хайгааралда. Ону өлүрген кижини Кыдаттың кеземче хоойлузунда дээди ялага онаап, шаажылап өлүрер. Эрткен чылдың чайынында ийи төтчеглекчилерни ынчаар шиитпкенин парлалгага дыңнаткан.

Панданы бажыңга каасталга кылдыр азыраарын, зоопарктарга тургузарын, циркте ажыглаарын хораан. Кыдатта кем чок чараш пандалар заповедниктери көвүдээн, ону эртем езузу-биле хайгаарап турар.

ЧҮНҮҢ КЕЖИ КЫЛЫНЫЛ?

Кандыг-даа дириг амытанга кеш эң-не үнелиг: изиг, сооктан, доора халдаашкыннардан камгалап турар. Мага-бот улгаткан тудум-на, кеш кылын болур.

Чаан кежиниц ортумак кылыны — 1 сантиметр 8 миллиметр, носорогтуң — 2 сантиметр, бегемоттуң — 2 сантиметр 5 миллиметр. Ынчангаш бегемотка чедер кылын кештиг амытан чок.

ХЫРАЛБАС

Өлүк аймаандан норка кежи эң-не хыралбас, дүгү сырый, өл-ыыкка үлдүрербес, өңүн оскунмас. Ооц адаанга киш кежи хамааржыр. Норканыынга бодаарга, киш кежи беш-сес чыл болгаш тазарып, хыралып эгелээр, өңү чудаңгы ышкаш апаар, норка кежи бөрттер, моюндуруктар, тоннар 15-20 чыл иштинде канчанмас-даа.

Оон-даа артық сырый дүктүг, чараш, 30-50 чыл иштинде эдилээрге, хыралбас далай аңнары база бар. Оларга далай моортайы болгаш қалан дээр аңчыгаш хамааржыр. Оларның кештеринден даараан хереэжен тоннары, бөрттерни улустуц ургларының ургларының урглары эдилээр чораан дижир. Ам ол далай аңнары дыка ховартаан, оларны өлүрери хоруглуг, делегейниц «Кызыл дептеринде» кирген-ден бээр үр болган.

Март КЫРЛЫГ-КАРА белеткээн.

Амыдыралдан чугаалар

«ЧАДАП КААННАР-ДЫР АА»

Сезен чылдарның төнчүзүнге чедир кандыг-даа албан-организацияларга хуралсуглааны, чагаа-бижиктерни чүгле орус дылга қылыр турган. Ол хамаанчок, көдээ черлерде албан черлеринге кире бергеш, контораның узун коридорунда азып каан «Чарлалдар болгаш дужаалдар» деп каан самбраны сонуургап көөрге, бүгү-ле чарлал, дужаалдар орус дыл кырында боор чорду. Тыванның В. Ш. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының сезон ажыдыышкынын чаңчыл езугаар октябрь айның 10-да, Тыванның ССРЭ-ге каттышкан хүнүңү бүдүүзүнде эгелээри ол үелерде номда бижиттинмээн хоойлу-биле домей турган. Айда болур шиилерниң ниити чарлалын бир дугаарында-ла театр даштында сесерлик чанынга улуг самбырага бижээш азып каар.

Бир-ле белеткел үезинде, чапсар болуп турда, кезек артистер болгаш ажылдакчылар сесерликте сандайларга олурупкаш таакпылан олурган бис. Ол үеде элээн улгады берген эр, хереэжен ийи кижи демги чарлалды номчуп көрүп тургаш, бистиц чанывыска келгеш, «Хайыраан боттан» өске тыва дылда шиилер чок, чүге ындыг чоор? деп мындыг. Режиссер Каадыр-оол Ооржакович Сагды (ам бистиц аравыста чок) олургаш, «мында чүгле үш хире шин орус дылда, артканнары шупту тыва дылда шиилер болгай»—деп тайылбырлады. Эр кижи бисче элдепсинген хевирлиг көргеш, «Хайыраан бот» деп атты очулдуруп чадап кааннар-дыр аа» дээш, «Кызыл» аалчылар бажыңынче углай қылаштажып чоруптулар.

СООРА БИЛГЕН

Неделяда бир катап театрның директор өрээлинге цехтер эргелекчилери қылган ажылдарывыстың түңнелин чугаалажып, «беш минуттаар» чаңчылдыг турган бис. Бир-ле ындыг хурал үезинде директорувус Хайманов Кочетов кудумчузунче көрүнген соңга өттүр кайган тургаш, шагынче көргеш: «Он бир шак чедип тур, Орлан акшазын санап тур» деп бола. Бистер ыыттаар чүве чок, дылдарывыс агарып қалган олур бис. Хуралчыгаш соонда, үнүп кээривиске Орланывыс коридор бажында таакпылан тур. Кармактарының даштындан суйбагылааш, «директорнуң соцгазының дужунга чүге акша санап турганың ол» дидим. «Менде акша кайда боор, адышта тен кадалы берген ону чушкуп турдум»... Ол үеде араганы 11 шактан эгелеп садар турган, а Хайманов Орланны арага өртээ санап турар деп соо-ра билген болган.

Николай ДАВЫН-ООЛ.

«ШЫН» — ТЕЛЕКӨРҮКЧҮЛЕРГЕ

Телевидение

Понедельник

ИЮЛЬ 21

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Супер-дейв, борбалчыңнаан баштыг бай», м/с.
15.50 «Марафон-15».
16.05 Сылдыстар шагы.
16.45 «Гарри—хар кижи», т/с.
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.30 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.05 «Арның чажыртының алган кижи».
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Полтергейст-2», сериал.
22.30 Булат Окуджава «Мээң үежилерим» деп фильмде.
23.30 «Чапаев», уран-чечен фильм.
01.15—01.40 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

15.30 Эндевес минниишкин.
15.55 «Честек-катчыгаш», т/с.
16.30 «Ийи ужуражылга», Булат Окуджава.
17.15 Кызыгаар чок бут бөмбүү.
17.50 «Проект-арсенал» көргүзер.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.

«ТЫВА» канал

18.25 Мультфильм.
18.30 «Сайзанак». Хөглүг старттар.
18.45 МЕДЭЭЛЕР.
18.55 Марш-бросок.
19.05 Идегел.
19.25 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

19.55 Кежээкиниң мендизи.
20.35 «Фучжоу», уран-чечен фильм.
22.15 Амданныг чем үеазинде хөгжүм.
22.35 Дежурный кезек.
23.00 «Булат Окуджаваның сөөлгү поездизи».
00.00—00.30 МЕДЭЭЛЕР.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00, 13.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.15 «Нью-Йорктуң полициязы», сериал.
14.15 Телеоюн.
14.45 Кинолар дугайында медээлер.
15.00 Херээженнер дугайында сериал. Симона Синьоре «Дээрги истекчи» деп психологтуг драмада, 1-ги сериязы — «Франсуаза Мюллерниң дугайында херек чыындызы».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 «Мен болгаш мээң ыдым».
16.50 «Том болгаш Джерри чашкы шаанда», мультфильм (АКШ).
17.00 «Сөөлгү беш чылдар», барымдаалыг фильм, «Россия. Уттундурган чылдар» деп бөлүктен.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.25 Парламентиден медээлер.
19.00 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.10 «Ак-көк ыяш», т/с.
21.00 Дистанция 60.
22.00 Криминал.
22.15 Курлавыр.
22.30 «Бут бөмбүү» клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 «Улаарааштың үш базым кылган», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Дөңгүн Уокер: техасчы езугаар шиитке», т/с.
03.45 Медээлер.
04.15—04.45 Меломания.

Вторник

ИЮЛЬ 22

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

8.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.35 «Биче сек биле точканың ужуралдары», м/ф.
10.50 Каткы-хөг панорамазы.
11.25 Хуу библиотека.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00—12.10 МЕДЭЭЛЕР.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

15.15 «Супер-дейв, борбалчыңнаан баштыгбай», м/с.
15.45 «Хөглүг КВАмпания» кварьете.
15.55 Мультитролия.
16.15 Хуулгаазыннар, азы Синема.
16.45 «Гарри — хар кижи», т/с.
17.00 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.30 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.05 ТЕМА.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Арыг дээр», уран-чечен фильм.
23.30 Вячеслав Малежик.
00.15 МЕДЭЭЛЕР.
00.40—00.50 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.30 Дамчыдылгалар программазы.
8.35 Лукоморье.
8.55 Бодуңну көрден.
9.10 Православ шажыг календары.
9.15 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.45 Орус караоке.
10.20 «Санта-Барбара», т/с.
11.25 Судал.
12.00—12.20 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

14.20 Кремльде сылдыстар.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Сигенни дүне кым кезип турарыл?», барымдаалыг фильм.
15.50 Амыдыралдың овуррхевири.
18.15 Автограф.
18.20 Телесадыг.
16.30 «Честек-катчыгаш», т/с.
17.00 Ургуларга медээлер.
17.10 Лукоморье.
17.35 Бодуңну көрден.
17.45 Чүс чылдың бүдүүзүнде.
18.10 Судал.

«ТЫВА» канал

18.40 Мультфильм.
18.55 МЕДЭЭЛЕР.
19.05 Экономиктиг айтыыглар.
19.25 Ажыы-биле.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.05 «Южный Крест» бөлүк сылдыстар адаанда», уран-чечен фильм (Италия).
22.45 Оюннуң оюну.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.30—00.58 Чөптүг чоруктуң үези.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 13.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
13.15 «Нью-Йорктуң полициязы».
14.15 Телеоюн.
14.45 Кинолар дугайында медээлер.
15.00 Херээженнер дугайында сериал. «Дээрги истекчи», 2-ги сериязы —«Франсуаза Мюллерниң дугайында херек чыындызы».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Орус улустуң чогаадылгазы.
16.50 Мультфильм.
17.00 «Орус революция», барымдаалыг фильм, «Россия. Уттундурган чылдар» деп бөлүктен.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.40 «Проект-арсенал» көргүзер.
19.00 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.10 «Ак-көк ыяш», т/с.
21.00 Дистанция 60.
22.00 Криминал.
22.15 Курлавыр.
22.30 «Сезам кудумчу».
23.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
23.40 «Шейла» яхтада сөөлгү круиз», уран-чечен фильм (АКШ).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Дөңгүн Уокер: техасчы езугаар шиитке», т/с.
03.45 МЕДЭЭЛЕР.
04.15 Меломания.
04.50—06.40 «Уруглар оорлаар кижи», уран-чечен фильм (Франция — Германия — Италия).

Среда

ИЮЛЬ 23

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
9.50 ТЕМА.
10.31 Мультфильм.
10.45 Дириг амытаннар аймаа.
11.25 Хуу библиотека.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00—12.10 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Супер-дейв, борбалчыңнаан баштыгбай», м/с.
15.45 Кактус болгаш К°.
15.55 До-ми-соль.
16.15 Джунглиниң кыйгызы.
16.45 «Гарри — хар кижи», т/с.
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.30 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.05 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.30 Джентльмен-шоу.
20.00 «Мээң өг-бүлем».
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 Вячеслав Тихонов «Понедельникке чедир чурттаар бис» деп фильмде.
23.00 Илби-шидилер.
00.00 Пресс-экспресс.
00.15—00.35 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.35 Лукоморье.
8.55 Бодуңну көрден.
9.10 Православ шажын календары.
9.15 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.45 Л-клуб.
10.20 «Санта-Барбара», т/с.
11.10 Телесадыг.
11.25 Чаа бешки дугуй.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.20 «Мээң амыдыралым», уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
13.30 «Океан ындында арагачыларже аян-чорук», 7-ги фильм.
13.50 «Леонардо да Винчиниң хүлүмзүрүү», м/ф.
14.00 Ретро-шлягер.
14.15 Көрүш.
14.40 Ноу-хау.
14.55 Автограф.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Россияның эскертинмес кижилери», 1-ги фильм.
15.55 Парламентарий.
16.30 «Честек-катчыгаш», т/с.
17.00 Ургуларга медээлер.
17.10 Лукоморье.
17.35 Бодуңну көрден.
17.45 Амыдыралдың овуррхевири.

«ТЫВА» канал

18.15 Мультфильм.
18.30 Элээдилерге.
18.55 МЕДЭЭЛЕР.
19.05 Таныжыңар: чаа Чазак.
19.20 Көктүг-шыктыг чайлагларда.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.00 «Шляхтич Заваля», уран-чечен фильм.
22.37 Дворяннар хуралы.
23.20 «Обломов» кафе.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.40—00.50 Бараннарны — почта дамчыштыр.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 13.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.15 «Нью-Йорктуң полициязы», сериал.
14.15 «Сезам кудумчу».
14.45 Кинолар дугайында медээлер.
15.00 «Дээрги истекчи», 3-кү сериязы — «Буруу чок».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 «Том биле Джерри чашкы шаанда», мультфильм (АКШ).
17.00 «Кызыл Армияның төөгүзү», барымдаалыг сериал, «Россия. Уттундурган чылдар» деп бөлүктен, 1-ги кезээ.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.15 Чаа бешки дугуй.
18.45 «Проект-арсенал» көргүзер.
19.00 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.10 «Ак-көк ыяш», т/с.
21.00 Дистанция 60.
22.00 Криминал.
22.15 Курлавыр.
22.30 «Сезам кудумчу».
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 «Алдын», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Дөңгүн Уокер» техасчы езугаар шиитке», т/с.
03.45 МЕДЭЭЛЕР.
04.15 «Бут бөмбүү» клуб Россияның чемпионадын көргүзер.
05.05—07.10 «Дүн ортузу хиреде», хөгжүмнүг мелодрама (АКШ — Франция).

Четверг

ИЮЛЬ 24

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.00 «Арның чажырып алган кижи».
10.45 Аян-чорукчулар клуву.
11.30 Хуу библиотека.
11.40 Смак.
12.00—12.10 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Супер-дейв, борбалчыңнаан баштыгбай», м/с.
15.45 Чунга-Чанга ортулук.
16.15 Лего-го.
16.40 «Гарри — хар кижи», т/с.
17.05 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.30 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.00 Бут бөмбүү. Россия чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Зенит» (Санкт-Петербург).
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Итали езугаар өглениишкин», уран-чечен фильм.
23.35 Микаэл Таривердиев дугайында сактыышкын.
00.15 МЕДЭЭЛЕР.
00.40—00.50 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.35 Лукоморье.
8.55 Бодуңну көрден.
9.05 Православ шажын календары.
9.10 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.40 Төнчү чок аян-чорук.
10.15 «Санта-Барбара», т/с.
11.20 «Кызыл дептер».
11.49 «Сидоров Вова дугайында», м/ф.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.25 «Мээң амыдыралым», уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
13.35 «Океан ындында арагачыларже аян-чорук», 8-ки фильм.
13.55 Ретро-шлягер.
14.10 Телетеатр. И. Бунин. «Парижке».
14.50 Телесадыг.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Автограф.
15.20 Россияның эскертинмес кижилери», 2-ги фильм.
16.00 Чүс чылдың бүдүүзүнде.
16.25 «Честек-катчыгаш», т/с.
16.55 Ургуларга медээлер.
17.05 Лукоморье.
17.30 Бодуңну көрден.
17.40 Россияның алдын картазы.

«ТЫВА» канал

18.10 Мультфильм.
18.40 Халдавыр.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.10 Найыралдың начыны.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.00 «А ол ынакшыл болза?», уран-чечен фильм.
22.45 Янзы-бүрү чугаалар хөөктүрер чылдактар.
23.10 Эх, оруктар.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.35—00.45 Бараннарны — почта дамчыштыр.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 13.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.15 Нью-Йорктуң полициязы», сериал.
14.15 «Сезам кудумчу».
14.45 Кинолар дугайында медээлер.
15.00 «Дээрги истекчи», 4-кү сериязы — «Буруу чок».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Чаштарның чугаалары.
16.50 Мультфильм.
17.00 «Кызыл Армияның төөгүзү», барымдаалыг фильм, «Россия. Уттундурган чылдар» деп бөлүктен, 2-ги кезээ.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.10 «Кызыл дептер».
18.45 «Проект-арсенал» көргүзер.
19.00 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.10 «Ак-көк ыяш», т/с.
21.00 Дистанция 60.
22.00 Криминал.
22.15 Курлавыр.
22.30 «Сезам кудумчу».
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 «Чеди дугаарлыг кижи оюндан үнер», уран-чечен фильм (АКШ).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Бурганнар дээрбелери», 1-ги сериязы, уран-чечен фильм (АКШ).
13.45 МЕДЭЭЛЕР.
04.15—06.05 «Чырык база карангыда чырыыр», уран-чечен фильм (Италия — Франция — Германия).

Пятница

ИЮЛЬ 25

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.05 «Мээң өг-бүлем».
10.55 Дөгерези бажында барда.
11.25 Ойна-ла, гармонь.
12.00—12.10 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Супер-дейв, борбалчаңнаан баштыгбай», м/с.
15.40 «Чаа Гулливер», уран-чечен фильм.
16.40 Мультфильм.
17.05 «50×50».
17.30 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.30 КИЖИ БОЛГАШ ХООИЛУ.
19.55 Хуулгаазыннар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Дорт-ла мурнуу чүкче», т/с.
22.30 Көрүш.
23.15 «Чаңгыс кижиниң эжиндириишкини», уран-чечен фильм.
01.00 МЕДЭЭЛЕР.
01.20—01.30 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.35 Лукоморье.
8.55 Бодуңну көрден.
9.05 Православ шажын календары.
9.10 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.40 «Аншлаг» көргүзер.
10.15 «Санта-Барбара», т/с.
11.05 Телесадыг.
11.20 Кижилер, акшалар, амыдырал...
11.45 Мультфильм.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.20 «Мээң амыдыралым», уран-чечен фильм, 3-кү сериязы.
13.30 «Океан ындында арагачыларже аян-чорук, 9-ку фильм.
13.50 Ретро-шлягер.
14.05 Чөптүг чоруктуң үези.
14.30 «Кызыл дептер».
14.45 Автограф.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Россияның эскертинмес кижилери», 3-кү фильм.
15.55 М. Таривердиев дугайында сактыышкын.
16.25 Честек-катчыгаш, т/с.
16.55 Ургуларга медээлер.

«ТЫВА» канал

17.05 Мультфильм.
17.25 Чалыы назын.
17.55 «Азас-97». Автор ырызының фестивалы.
18.30 МЕДЭЭЛЕР.
18.40 Президентиниң чүс хүннери.
19.00 Дүңгүрүмнү салбас-лаг мен.
19.30 АЗИЯ ТӨВУ.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.05 «Офицерлер», уран-чечен фильм.
22.50 Подиум.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.30—02.43 «Скорпионс» Россияда. Европа аян-чоруу.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 13.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.15 «Нью-йорктуң полициязы».
14.15 Сезам кудумчу.
14.45 Кинолар дугайында медээлер.
15.00 «Дээргги истекчи», 5-ки сериязы — «Өрт».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Мультфильмнер.
17.00 «Россияның демироруктарының төөгүзү», барымдаалыг фильм, «Россия. Уттундурган чылдар» деп бөлүктен.

«РОССИЯ» канал

17.05 Лукоморье.
17.30 Бодуңну көрден.
17.40 Чеднишкинниң быразы.
18.10 Кижилер, акшалар, амыдырал...
18.45 «Проект-арсенал» көргүзер.
19.00 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.10 «Ак-көк ыяш», т/с.
21.00 Дистанция 60.
22.00 Криминал.
22.15 Курлавыр.
22.30 «Бут бөмбүү» клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 «Орус ыраажы», орус детектив (Россия—Дания).
01.40 Алло, Фима.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Бурганнар дээрбелери», уран-чечен фильм, 2-ги сериязы (АКШ).
03.45 Медээлер.
04.15—05.45 «Эрлик ораны-1-ден тура халышканнар», уран-чечен фильм (Великобритания).

Суббота

ИЮЛЬ 26

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

8.00 Нина Ургант биле Владимир Высоцкий «Чажымдан-на» деп фильмде.
9.25 «Корабльде балерина», м/ф.
9.40 Лотто-миллион.
9.45 Хуу библиотека.
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.10 Лама сөзү.
10.30 Эртенги почта.
11.20 Каламбур.
11.55 Смак.
12.15 Третьяковкага дедир эгиткени. Бир чуруктуң төөгүзү.
12.40 «Дерсу Узала», уран-чечен фильм.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Та бүзүреңер, та бүзүревеңер.
15.50 «Союзмультфильм» көргүзер.
16.45 Америка М. Таратутаның көргени-биле.
17.15 Төөгүнүң арыннары.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 Дириг амытаннар аймаа.
18.55 Агаар.
19.05 «Ак дойду» клуб.
19.55 «Дорт-ла мурнуу чүкче», сериал.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Тегеран-43», уран-чечен фильм.
00.20 «42 дугаар кудумчу», комедия.
01.55—02.10 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.30 Эртенги экспресс.
9.25 Бараннарны — почта дамчыштыр.
9.35 «Меморина», телеоюн.
10.00 «Адреналин» клуб.
10.15 Эртенгиниң мендизи-биле чурт.
11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
11.15 Пилигримм.
11.45 Хереглекчи дугайында тускай үндүрүлге.
12.10 Чараш кыстарның чежезин ол дээр...
12.50 Мультфильмнер.
13.05 Аныяктарның аас чогаалының фестивалы Москвада.
13.45 Чажыт чугаалажыглар.
14.15 «Квантум» көргүзер.
14.30 «Арабелла», уран-чечен фильм, 5-ки, 6-гы сериялары.
15.35 Орус караоке.
16.05 Ийи аңгы көрүш.
16.35 «Чаа дислокация».
17.00 Владимир Высоцкий дугайында субботада сактыышкын кежээзи.
18.00 Делегей байдалының дугайында.
18.25 «Ашак-кадай болганының каттырынчыг төөгүзү», уран-чечен фильм.
20.05 Боду режиссер.
20.45 Шуут чажыт.
21.40 «Дура», уран-чечен фильм, 1-ги база 2-ги сериялары.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.40 Иосиф Кобзон.
00.50 Чогаадыкчы чорук.
01.05 «Проект-арсенал» көргүзер.
01.20 Репортер.
01.35—02.35 «А» программа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
12.15 «Цирк», эрги кино көруксээрлерге.
14.00 «Доктор Дулиттлдиң анаа эвес ужуралдары», мультсериал, 8-ки сериязы (АКШ).
14.30 Телеоюн.
15.00 «Джунглиниң чагырыкчызы», уран-чечен фильм, 8-ки сериязы (Германия).
15.30 Мультфильм.
15.45 «От «ВИНТА».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.15 Индий кино фестивалы. «Ынаам», уран-чечен фильм.
18.30 Бөдүүнүнден бөдүүн.
19.10 МЕДЭЭЛЕР.
19.30 Панорама.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.20 Барымдаалыг сериал. «ХХ чүс чыл дайыннарда», 2-ги фильм (АКШ).
21.20 «Саванна», телесериал (АКШ).
22.15 Хүннүң медээлери.
22.30 «Мен болгаш мээң ыдым».
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.30 «Джеймс Бонд—агент 007», уран-чечен фильм, 1-ги фильм — «Доктор Но».
01.45 Ойнаар-кыстар.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Чевегден тывылган дуктуг пөстер», т/с.
03.40 Телеоюн.
04.20 Профессионал спорттуң сылдыстары.
04.55—06.15 Плейбой-шоу.

Воскресенье

ИЮЛЬ 27

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

8.00 Михаил Кузнецов «Корабль командири» деп фильмде.
9.40 Мультфильм.
9.55 «Спортлото».
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.10 Орук демдеглелдери эвес үүлдер.
10.30 Дөгерези бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
12.00 Россияга бараан болуп тур мен.
12.30 Ойна-ла, гармонь.
13.00 Кедээ шак.
13.30 Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу. «Кем чок дайзын».
14.20 Каткы-хөг панорамазы.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Музыкаже чалалга».
15.45 Аян-чорукчулар клуву.
16.30 Фильм-тоол.
17.40 «Будиниң болгаш оон өөрүнүң ужуралдары», м/с.
18.00 Аас-кежиктиг таварылга.
19.00 «КВН-97».
21.00 YE.
21.50 Киночарлал.
21.55 «Дорт-ла мурнуу чүкче», детектив хевирлиг сериал.
23.00 Уран-чечен фильм.
01.25—01.50 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Эртенги экспресс.
8.55 «Ле-Монти».
9.10 «Солти», т/с.
9.35 Шупту улус ынча дижир.
9.50 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт.
10.30 Даңгырак.
11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
11.15 Ном саңы.
11.40 Чүнүн-даа дугайында эвес репортаж.
11.55 Он ийи шакка беш минута четпес.
12.00 Чер кырында кижи.
12.25 Хереглекчиге тускай үндүрүлге.
12.40 Девискээрлер фильмнериниң фестивалы.
13.05 Бодунуң бажыңы.
13.20 Культура сады.
13.45 Мында кол кижи — мен.
14.20 «Арабелла», уран-чечен фильм, 7-ги болгаш 8-ки сериялары.
15.25 Диснейниң хуулгаазыннары, «Тенекпей», «Алладин», т/с.
16.25 Довгань-шоу.
17.00 «Виктория». Солдат ыры фестивалы.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 Л-клуб.
18.55 «Аншлаг» көргүзер.
19.25 «Эрги квартира. 1951 чыл».
20.20 Орус лото.
21.00 Хоорайжыгаш.
21.35 «К-2» көргүзер.
22.30 «Октаргай-97». Майями-Ситиден дамчыдылга.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.50 Дамчыдылгалар программазы.
00.55 Ксюшаныынга.
01.25—01.38 Рек-тайм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
12.15 «Ийистер», уран-чечен фильм.
13.40 Мультфильм.
14.00 Чаштарның чугаалары.
14.30 Телеоюн.
15.00 «Джунглиниң чагырыкчызы», уран-чечен фильм, 4-кү сериязы (Германия).
15.30 Мультфильм.
15.45 От «ВИНТА».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.15 6-ла сотка.
16.30 Өртек-үнези чежел?
17.00 «Мафия», барымдаалыг сериал, 7-ги фильм.
17.30 Ном садыы.
18.00 «Каролина Нью-Йоркта», комедия хевирлиг сериал.
18.30 Голливудтан медээлер.
19.00 «Ч» үе.
19.50 Телеоюн.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.20 «ХХ чүс чыл дайыннарда», барымдаалыг сериал, 3-кү фильм (АКШ).
21.20 «Саванна», телесериал (АКШ).
22.15 Хүннүң медээлери.
22.30 Орус улустуң чогаадылгазы.
23.30 Чыынды.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
00.05 «Ээн Чөөн чүк», боевиктиң баштайгы көргүзүү.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Робот-полицейжи-2», уран-чечен фильм (АКШ).
04.50—06.15 Плейбой-шоу.

ЧАРЛААЛДАР

КАЙДА СЕН, ДООЗУКЧУ-77?

Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазының 1977 чылда доозукчуларын төрээн школазынга бо чылдың июль 25-те, пятницада, 12 шакта, бышкан билигнин аттестадын холга алгандан бээр 20 чыл болганынга тураскааткан ужуражылгага чыглып кээрин чарлап тур.

ОРГКОМИТЕТ.

«Тыва авиа» акционер ниитилел Кунгуртуг суургa болгаш Сонгу аржаанга чедир чүктерни 1997 чылдың сентябрь 10-га чедир дажыглаарын бүгү садыг болгаш сонуургалдыг өске-даа организацияларга дыннадып турар. Ол хуусаада чүк сөөртүлгезинин хөлезини 50 хуу чингелделиг болур.

ЧАГЫГЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АП ТУРАР

Ульяновскиниң автомобиль заводунуң УАЗ автомашиналарын чөрудуп бээринге чагыгларны Тыва Республиканың почта харылзаазының федералдыг албаныңың эргеледи хүлээп ап турар. Чагыг кииргеннер автомашинаның өртээнин 50 хуузун баш бурунгаар төлээр.

Тайылбыр алыр телефоннары 3-17-17, 3-06-10.

АПТЕКА «АВАЛОН»

Тыва Республиканың бүгү эмнелге-профилактиктиг албан черлерин кады ажылдажылгаже ол аптека чалап турар.

Албан черлерининге тааржыр өртектер-биле баш бурунгаар төлээр 1500 хире эмнерниң аттарының данзызын саналдаан.

БИСКЕ КЕЛИНЕР, ДУГУРЖУП АЛЫР БИС деп «АВАЛОН» АПТЕКА кыйгырып турар.

Аптеканың адрези: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуда № 102 бажын.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫ БОЛГАШ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХҮНДҮЛҮГ ХАМААТЫЛАРЫ!

Мурнуу аржаанче (Тайрисин аржаанынче) самолеттарның ужарын «Тыва авиа» акционер ниитилел бо чылдың август 5-ке чедир хандырар.

Тайылбыр алыры-биле 3-32-58, 3-28-70 дугаарлыг телефоннарны ажыглаар.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Василий ХОМУШКУ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Вера КУУЛАР (кол редакторнуң оралакчызы), Светлана МОНГУШ (харыысалгалыг секретарь), Галина МАСПЫК-ООЛ (килдис эргелекчизи), Арапчор ОКСУР (килдис эргелекчизи).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91; харыысалгалыг секретарь 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетүүр — 3-34-49; 3-36-73; келээ ажыл-агый — 3-36-82; культура эрелиг болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-34-17; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаруа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16; чарлалдар килдиз — 3-34-39

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, корр сч 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлаг болгаш массалыг информация чепсектериниң галзы-биле хоолдулгалының чагыдылгазынга «контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.

Бүрүткеттиргеч дугаары — Т 00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, ыныдыглары дээш авторлар боттары харыылаар.